Přítomnost

ROČNÍK I. V PRAZE 9. října 1924. ČÍSLO 39.

Politika

Emlyn Williams:

Zvláštnost anglického socialismu.

(Psáno pro »Přítomnost«.)

Ti, kdo studují na kontinentu anglickou politiku, mají často velkou nesnáz, aby pochopili přesně pravý stav anglických záležitostí. Již před válkou bylo téměř nemožno vymeziti liberalismus, a mnozí z jeho nejprudších obhájců řekli většinou na konec: »Jest to kredo, víra, ale ne program.« Oč mnohem nesnadnější jest nyní po válce určiti anglický socialismus! Politicky nalézá své zosobnění ve straně práce, a mnoho nynějších vládních ministrů i s ministerským předsedou a Filipem Snowdenem se pokusilo vysvětliti své postavení v knihách, které občas uveřejnili pod svými jmény. Cassel a spol. vydal právě znovu Mac Donaldův »Socialismus«, ale pročtení této knihy nás nepřivede o nic dále do říše socialistické teorie. Pravdou jest patrně, že anglický socialismus neví zcela jasně, kam směřuje, a zaváhal na chvíli, aby se opřel o své postavení a čekal na nápady. Skoro po půl století se mohl udržeti socialismus jako víra, ideál, ale nyní byl vyzván, aby uskutečnil tuto víru v politickém programu, s výsledkem, který nasvědčuje tomu, že věnoval všechnu svou pozornost dosažení úspěchu v tom neb onom jednotlivém odvětví národní práce, a skutečná, jasná, přesně vymezená, všezahrnující politika jakoby zmizela v tomto úsilí.

Angličan ve svých politických dějinách nebyl nikdy příliš nakloněn k teoretisování pro teorie, ať už byly jakékoli. Byl vždy pro kompromis — v nejlepším slova smyslu. A v přesvědčení, že v žádné teorii není všechna pravda, kladl větší důraz na znalost psychologie než logiky v řízení lidských záležitostí. Přizpůsobení a uspořádání jest živou tradicí Anglie, a všechny sebe lepší politické teorie se musí zpracovati v politické zřízení pomalu a pečlivě, neboť lidské předsudky se nedají za den vyvrátiti. Edmunda Burkeho pojetí pravého státníka jako toho, kdo postupuje jen zvolna, ale při postupu také upevňuje, jest stále ideálním anglickým pojetím. »Ať se nikdo nedomnívá, že se vše vykoná náhle, za minutu, a že dílo je hotovo« — to zobrazuje věrně jeho konservatismus. Francouzové značně přispěli k dějinám hospodářské teorie, ale právě použitím těchto teorií ve skutečných poměrech vykonali Angličani mnoho význačného. V prvních letech devadesátého století vyložili Godwin a Hall, Thompson a Owen své socialistické teorie a plány, ale ve skutečnosti bylo ponecháno Francii, v osobnostech Saint-Simona, Fouriera a Proudhona, aby se stala klasickou říší socialismu. Ani velké dílo Karla Marxe, »Kapitál«, sepsané ve středu Londýna, nezpůsobilo žádné vzbouření. A může se vskutku říci, že moderní anglický socialismus vznikl kolem roku 1880. Tehdy mělo velké hromadné hnutí ve Francii a v Německu vliv na Anglii. Tehdy vznikly dvě socialistické školy, marxistická a Fabiánská. První z nich, marxistická, spojená s jménem H. M. Hyndmana, »socialisty v cylindru«, nikdy nedosáhla velkého úspěchu mezi myslivými Angličany. Anglický puritanismus se vzbouřil proti Marxově hospodářskému výkladu dějin, a jeho ostatní teorie se nikdy nepojímaly vážně.

Ale Fabiánská společnost, založená asi v téže době, měla více anglického charakteru, a zaútočila silně na tehdejší intelektuály. Jest třeba přiznati, že Fabiánská společnost byla největším činitelem ve vytváření politiky Strany práce, a mnozí z dřívějších fabianovců jsou dnes uznanými vůdci ve všech vrstvách anglického intelektuálního života. Mezi nimi byli dramatik Bernard Shaw, pan a paní Webbovi, průmysloví dějepisci, romanopisec H. G. Wells a mnozí jiní. Politika společnosti jest zahrnuta v řadě článků — »Fabiánské spisy« — které měly velký vliv na anglickou mládež. Tyto spisy jsou něčím více než pouhým politickým přehledem — jsou nepostrádatelny pro vlastní studium sociálních a průmyslových dějin Anglie během devatenáctého století. V nich nalézáme základ fabiánské politiky popsaný jako »rázné znovuzřízení společnosti v souhlasu s nejvyššími mravními možnostmi« a »blahobyt, který byl sociální na počátku, musí být sociální i ve svém rozšíření. »Fabianovci se dlouho nestarali o spojení s některou politickou stranou. Jejich politika byla politikou poznenáhlého proniknutí do všech odvětví národního života, a snažili se získati intelektuály. »V přirozené filosofii socialismu jest světlo důležitější než teplo.« Zamítnuvše marxistickou teorii o nadhodnotě obrátili se fabianovci k Ricardově teorii o rentě jako k »pravému základnímu kameni kolektivního hospodářství« (viz Webbsovy Dějiny Trade-unionismu).

Postupně se stále více spojovali se Stranou práce, hlavně od všeobecných voleb r. 1906, a dělali to jistě s rozvahou.

Až do světové války bylo velmi snadno určiti anglický socialismus. Byly tu sice dvě školy, marxistická (malá co do počtu), která pokládala socialismus za plod revoluce, a druhá škola, která věřila, že změna může nastati jedině jako výsledek pomalého evolučního postupu. Ale třebaže se tyto dvě školy lišily v názoru jak na cesty tak na dobu potřebnou ku změně, shodovaly se v konečném cíli. »Socialismus by vytvořil demokratický stát podporováním svobody a vzrůstu všeobecné výchovy. Stát by převzal dozor nad národními záležitostmi, obchodem a průmyslem, a všichni dělníci ve všech druzích práce by se stali občanskými zřízenci pracujícími pro stát v duchu vzájemné podpory.« Dále bylo dokázáno, že trust připravoval v průmyslu cestu k nacionalisaci.

Dnes jest mnohem více těch, kteří se nazývají socialisty, ale pro ty je stát klatbou. Mnozí jsou členy Strany práce, protože ztratili víru v obě starší politické strany — ale přidali se z mravních důvodů a mají málo nebo vůbec nic společného s předválečnými socialisty.

L. P. Jacks (vydavatel »The Hibbert Journal«) se dobře vyjádřil o jejich postavení: »Myslím, že jest škoda, že mravní živly Strany práce se tak hluboce smísily s hospodářským socialismem. Mravní živly

jsou dosti silné, aby stály na svých vlastních nohou.« Jest těžko říci, jak se tyto dva živly nakonec spolu vypořádají.

Na letní škole (Sommer School) Strany práce, která se každoročně koná, se získávají informace o budoucí politice a plánech strany a socialismu. Od Neodvislé strany práce se nyní očekává, že vykoná to, co konávala Fabiánská společnost tak dobře před čtvrtstoletím. »Jaký má Neodvislá Strana Práce náhled dnes, takový bude míti zítra«, jest obvyklým příslovím v Anglii. Ale poslední letní škola — v srpnu v Cloughtonu — neprojevila jaksi přesně určenou socialistickou politiku pro budoucnost. Jednalo se o prostředcích, kterých se má co nejdříve použíti v zemědělství a průmyslu; že by mělo býti více průmyslových zákonů a větší dozor nad bankovním systémem. Ale každý problem byl oddělen a odlišen, nebylo tu dřívější čistě sjednocující zásady. Před válkou byla zemědělská otázka rozřešena frází »nacionalisace země«; průmyslový neklid slovy: »nacionalisace základních průmyslů«; ale když došlo k činům, sklidilo všechno takové zevšeobecňování jen posměch. Znovu chválili mnozí vládní moc za to, že řeší problemy, stavíc se k nim tak obratně, ale zároveň jakoby si myslili, že zbloudila s pravé cesty socialismu. Jiní jdou tak daleko, že pochybovali, že by racionalisace toho neb onoho průmyslu byla vůbec dílem socialismu.

Vskutku by se zdálo, že určitost, která charakterisovala kdysi anglický socialismus, byla nyní přenesena na komunismus. Socialismus pronikl za poslední půlstoletí všechny politické strany a snad v této pravé moci střídavého vlivu ležela jeho hlavní síla. Jest jisto, že všechny strany v Anglii hledají nového vůdce, nový politický ideál. Liberálové uveřejnili nedávno řadu článků, které nazývají »Nová cesta«, v nichž hledají nové politické pochopení »diskussemi na základě vědeckého zkoumání fakt a bez stranických předsudků«, a jméno těchto článků má velký význam jako změna, kterou všechny strany horlivě vyhledávají. Nyní, když má socialistická strana vládu v rukou, nemůže se déle říditi pouhou negativní politikou, jejímž jediným obratem mnohdy bylo zničení »buržoasie«.

Komunismus již dlouho před tím opanoval toto pole. Nejlepší političtí věštci a myslitelé jsou toho názoru, že není daleko doba, kdy budou angličtí politikové svědky reorganisace svých různých stran a snad mnozí muži poctivého přesvědčení se ocitnou po boku zcela neočekávaných spolupracovníků. Hesla spíše než myšlenky hrála v moderní anglické politice příliš velkou úlohu, a jak se projeví příští postup v politické teorii a z které strany, jest příliš nesnadno prorokovati.

Jiří Beneš:

Úspěchy československých socialistů.

Redakce pro všechny případy poznamenává, že tento článek nemá vybízeti k zatracení strany čsl. socialistů. Jest to strana, která rozhodně stojí za studium a která pro stát po válce vykonala mnoho dobrého. Jest pravda, že nemá programové soudržnosti. Tím zajímavější jest její životní a instinktivní rovnováha. Jest to strana, která každý den improvisuje.

»Každý program je švindl«, řekl jednou Dr. Rašín deputaci národně demokratických úředníků, když snažila se ho přesvědčiti, že musí podporovati jakýsi požadavek, zahrnutý do programu strany. Měl snad pravdu. A měl konečně snad pravdu i vůdce jedné z koaličních stran, když překvapil výkonný výbor neobyčejně upřímným prohlášením, že neuznává program své strany, protože byl dělán v době, kdy on — vůdce — byl na mírové konferenci. Ale to všechno může se týkati jen programu psaného, jehož účel je totožný s účelem prospektu továrny na mýdla nebo soukromé obchodní školy. Vedle takového programu má však každá strana vlastní svůj cíl, cíl obyčejně dosti prosaický, na hony vzdálený oficielním ideálům, cíl, jehož pojmovou známkou je jednotnost s osobními zájmy těch, kdož stranu vedou. U československých socialistů lze tento vlastní účel její existence charakterisovati takto: Strana bude vzájemně se podporující společností pro získávání a udržování politické moci.

Českoslovenští socialisté vyznají se v praktické sociologii. Vědí velmi dobře, že průměrný člověk nedá nic na maximální programy, že však je velmi spokojen, když strana řeší mu jeho drobné starosti, když dává mu ve svých časopisech stravu, odpovídající jeho časovým sklonům. A tohle dovede strana čs. socialistů dělati lépe než kdokoliv jiný. Její řečníci nesnaží se vysvětlovati posluchačům problémy světové hospodářské situace, nenamáhají jejich mozek různými -ismy, jimiž přeplněna je fraseologie sociálních demokratů, ale mluví s nimi řečí pro ně srozumitelnou. Všimněte si takového večerního Českého slova. Tam dovídají se českoslovenští lidé podrobnosti o Hildě Hankové, o milionářských vrazích z Ameriky, přečtou si tam vynikající řeč Fráni Zemínové o černé mouce, pochválí si několik šťavnatých titulů na adresu nepřátel svých bratří poslanců a ministrů, ale nedočtou se tam — a také po tom nikterak netouží — o problému stabilisace měny nebo o jiných věcech, které najdete na př. v každém druhém čísle Lidových novin, ale o něž stranický materiál čs. socialistů naprosto se nestará.

Členstvo a voliče strany tvoří dělníci, zřízenci, drobní úředníci a nejmenší buržoasie, do které zahrnují se obchodníci potravinami, řemeslníci a podobné osoby samostatně výdělečně činné. Ostatní vrstvy zastoupeny jsou jen representanty, přímé příslušenství je nepatrného rozsahu. Chybil by, kdo by se domníval, že tito lidé jednotlivě nebo v celku mají něco takového, čemu říkají sociální demokraté světový názor. Takový průměrný občan podléhá náladám, jeho názory se mění podle aktuálních událostí, jednou je revoluční, podruhé státotvorný, podle toho, zda se mu tou kterou věcí, o niž se právě zajímá, ubližuje nebo zalichotí. Proto potřebuje i stranu, která stejně dovede měnit své názory a která má takovou ideovou pružnost, že dovede své stanovisko i rozdělit pro i proti, aby každému bylo dáno, co jeho jest a s čím sympatisuje.

Z tohoto hlediska stojí strana československých socialistů na výši situace. Má ve svých řadách staré národní socialisty, kteří jsou vysloveně protiklerikální. Velmi dobře! Strana jim vyhoví, pořádá protiklerikální tábory, podporuje laickou morálku, hájí odluku církve od školy a podá návrh zákona o odluce církve od státu. Ale je tu i církev československá, u níž by se dalo něco získati. Také dobře! I zde možno vyhověti: Bratr Klofáč stane se jejím členem, bratr Prášek dá se na kandidátní listinu, bratři redaktoři dostanou pokyny, bratři řečníci naleznou nové argumenty a při rozpočtové debatě hájí se návrh na subvenci pro církev.

Že je to vyslovený klerikalismus nebo že to odporuje odluce církve od státu? Proč takové skrupule? Vše pro stranu a vše pro stát! A silná strana československých socialistů je pro zdravý vývoj republiky nezbytností!

Nebo jiný příklad: Strana získala Dra Vrbenského a jeho anarchistickou skupinu. Měla Draxlera a jeho anarchokomunistické horníky. Pro ně je třeba jíti do leva, hrozit revolucí, být oportunní ke komunistům. Avšak horníci dají při volbách pouze hlasy. Peněz nemají. Jde se tedy k cukrovarníkům a zařídí se to tak, aby anarchisté svými hlasy podporovali bratry Heidlery.

Je jistě podivuhodno, že může politická strana tuto taktiku vydržeti. Pro československé socialisty je stranictví obchodem, ale obchodovati tak, jak oni obchodují, a nejen neztratiti zákazníky, nýbrž získávati k nim ještě další, to opravdu zasluhuje uznání! Českoslovenští socialisté mají ovšem značnou výhodu. Mají své předválečné a válečné národní socialisty. Ti trpěli pro stranu, byli persekvováni jen proto, že byli národními socialisty, a jak říká redaktor Kozák: pro stranu musí lidé trpěti, aby ji měli rádi. Nebezpečí láká a antimilitarismus byl před válkou nebezpečím. Vyjednávalo se sice s Vaníčkem, aby výchovou mládeže v Sokole, pravidelnou, systematickou vývojovou prací získala se nová generace zdatných pacifistů. Ale to bylo příliš vážné, to se nehodilo. Přišel proto bratr Špatný, zavedl vlastní výchovný systém, získával nadšence, vodil je po hospodách, kde vedl s nimi bojovné svět rozvracející řeči, a opatřil kádr nových národně sociálních antimilitaristů. Výsledek byl skvělý: známý antimilitaristický proces a — vášnivá láska ku straně. A opravdu, mluvíte-li dnes s takovým národním socialistou o bio Louvre, nebo o možných následcích sezení na dvou, třech i více židlích, vždy vám odpoví: »Ať je to takové nebo ne, jsou to naši lidé, kteří zakládali stranu! A ostatně strana za ně nemůže!«

Strana však neudržuje si jenom své předválečné příslušníky. Ona získává další. Získává je onou svojí schopností přizpůsobiti se požadavkům každého a svým agitátorským talentem. Je zaplavena aférami a denně se očekává propuknutí dalších, ale obecní volby v Brně vyhrává. Šviha je donucen k zmizení, ale doplňovací volby v jeho volebním okresu jsou skvělým vítězstvím národních socialistů, Stříbrný je resignován, ale za rok je opět jmenován ministrem a stává se jedním z nejvlivnějších členů vlády! Je to možno jen proto, že členové strany různé ty prostředky a pomůcky politické považují za něco samozřejmého, za něco, co je nedělitelnou součástí praktické politiky a vhodnou a proto i nezávadnou podporou rozvoje strany. To jen nepřátelé jejich nepovažují za fair! Takových lidí je neobyčejně mnoho, a kdo mohl by jejich názoru na politickou stranu lépe vyhověti než právě strana československých socialistů?

Řekl jsem, že strana dovede agitovati. Je to podivné, ale je to přece pravda, že nejen ze svých nových národních socialistů, ale i z těch nových svých členů dovede vychovati vesměs nadšené agitátory. Co stranník, to agitátor! Českoslovenští socialisté pracují den ze dne s touž intensivitou, jakou ostatní strany dovedou vyvinouti teprve před volbami. Každé maličkosti použijí k přesvědčování svých přívrženců, jak se strana o ně stará, sebemenšího vlivu v úřadě, nemocenské pokladně nebo pod. využijí k zaopatření svých důvěrníků a upotřebí i takové lihové aféry k agitaci. Předváleční příslušníci dávají ostatním příklad a celek je sice názorově nejednotný, ale schopný všech obětí a každé práce pro stranu.

Strana československých socialistů žije a bude žíti. Bude se i dále rozvíjeti, nebude-li — míti programu. A kdyby měla? Snad bude vyhrávati také, vždyť program je švindl, jak poučil nás Dr. Rašín.

Národní hospodář

William Henry Chamberlain:

Soukromé podnikání a komunistická vláda.

Autor žil dva poslední roky v Moskvě jako dopisovatel amerického žurnálu The Christian Science Monitor.

Nynější min. předseda Kameněv prohlásil na posledním sovětském sjezdu, že sovětská vláda nemá nyní žádné problémy politické, nýbrž toliko hospodářské, a tento postřeh skutečně vystihuje dnešní postavení Ruska.

Politicky se dnes sovětská vláda jeví stálou až k bodu stagnace. V dnešním Rusku není »politiky« v běžném smyslu toho slova. Není tam oposičních politických stran; není tam tvrdých volebních zápasů; není tam protivládních časopisů. Za průhlednou fasádou sovětské ústavy funkcionuje s pravidelností hodinového stroje diktatura komunistické strany.

Tato diktatura prošla minulé zimy dvěma těžkými zkouškami a z obou vyšla zřejmě neotřesena. První byla vnitřní kontroverse v straně, v níž se Trocký postavil na stanovisko opoziční, Tato kontroverse se skončila bez zjevné roztržky; Trocký ustoupil na čas z veřejného života a nyní se vrátil, jsa zřejmě ochoten pracovati společně s ústředním komitétem za dřívějších podmínek. Druhou zkouškou byla Leninova smrt. Zde se znovu osvědčila organisační síla strany. Vládní stroj fungoval dále bez známky jakékoli poruchy. Veřejný pořádek zůstal neporušen.

Trvalý politický klid v Rusku lze přičítati zčásti činitelům kladným, jimiž jsou tuhá, dobře ukázněná organisace komunistické strany a její diktatorská vláda nade všemi zdroji moci, jako je armáda a policie, zákonodárné sbory, soudy, školy a časopisy. Plyne však také z činitelů záporných. Mnozí Rusové, kteří se stavěli proti komunistické vládě, jsou bezmocní, protože nemají společného programu ani organisace. Staré společenské třídy, kolem nichž se soustředila protibolševická hnutí Kolčaka, Denikina a Wrangla — carští velkostatkáři, vojenská a občanská byrokracie — byly rozdrceny občanskou válkou a sociální bouří ve vsích i městech. Nebylo dosud kdy, aby vznikly nové sebevědomé třídy s politickými a hospodářskými zájmy protivnými politice sovětské vlády, ačkoli nová hospodářská politika vytvořila základ pro takové třídy jak v provinciích, tak i v městech. Pro nynějšek má tedy sovětská vláda snadnou plavbu, pokud jde o zachování politické moci.

Hospodářsky je však situace docela jiná. Není pouhou náhodou, že se v ruských denních listech věnuje nejvíce místa diskusi o hospodářských problémech. Hmotná obnova Ruska by po letech neustálého zhoršování působila ohromné nesnáze za každých okolností. Ale obvyklé nesnáze se komplikují a zvětšují tím, že se sovětská vláda snaží v zemědělském státě s rozvrácenou průmyslovou soustavou uplatniti marxistické hospodářské teorie, jež jsou založeny na předpokladu vysokého stupně zmechanisování jak průmyslu, tak i zemědělství.

*

Zhruba řečeno, stojí dnes sovětská vláda přede dvěma hlavními problémy obnovy. Především je tu problém, před nímž

se octne každá vláda, zvláště každá diktatura, problém, jak zajistiti massám snesitelné životní podmínky. Druhý problém, čistě ruský, jest v tom, jak vésti obrodu země podle směrnic státního socialismu.

Soudíc podle všech téměř statistických dat, pozdvihlo se Rusko po stránce hmotné za posledních tří let značně. Rozsah průmyslové výroby vzrostl dnes z desíti nebo patnácti procent cifry předválečné, na kterézto nízké úrovni byl za nejhorších let občanské války a blokády, téměř na šestatřicet procent. Ruský vývoz, jenž v letech blokády úplně zanikl, stoupl z 1.400,000.000 Kč k 1. říjnu 1922 na 3.500,000.000 z roku 1923. Letos předpokládá program komisariátu pro zahraniční obchod vývoz páčící se na sedm miliard Kč.

Životní podmínky obyvatelstva se rovněž zlepšily, srovnáme-li je se stavem před třemi nebo čtyřmi lety. Města nejsou již zpola vyhladovělá. Hladomor byl překonán.

Tempo ruské obnovy se nesmí přeceňovati. Hospodářská situace má dosud mnoho nepříznivých stránek. Hmotný stav velké většiny sedláků je dosud velmi špatný, což je výsledek různých faktorů, jako ztráty dobytka za války a hladomoru, vysokých daní a příliš vysokých cen za městské výrobky. Těžký průmysl, na příklad průmysl důlní a kovoprůmysl, pokulhává za celkovým pokrokem průmyslové obnovy. A je vůbec pochybno, zda se bude moci zotaviti k předválečné výrobnosti bez vynaložení set milionů na účely rekonstrukční. Ochuzená státní pokladna ruská jest ovšem naprosto neschopna poskytovati takovýchto sum a k nějakým velkorysým dohodám se zahraničním kapitálem nedošlo. Během posledního půl druhého roku bylo lze pozorovati stálý vzrůst nezaměstnanosti, plynoucí z různých příčin: ze zmenšení počtu dělníků, zaměstnaných v různých vládních podnicích, z demobilisace dřívější ohromné rudé armády, z přílivu sedláků z ochuzených vesnic do měst. Celková suma nezaměstnaných se nyní odhaduje asi na milion lidí.

Leč přes to příznivé symptomy celkem v ruském hmotném vývoji převládají nad činiteli zápornými.

*

Problém uspíšení hmotné obnovy Ruska, jakkoli je obtížný, nestál pravděpodobně sovětskou vládu ani zdaleka tolik starostí jako problém, jak vésti tuto obnovu podle směrnic státního socialismu.

Blokáda, intervence a občanská válka přiměly sovětskou vládu k přijetí naveskrz komunistického programu, jenž v sobě zahrnoval znárodnění veškerého průmyslu, zápověď všeho soukromého obchodu a průmyslový soupis všech občanů. Mnoho z toho bylo za občanské války patrně nezbytno: neboť s vládního stanoviska šlo především o to, aby se získaly potraviny pro města a vojsko; a tu pro velký nedostatek paliva a surovin a pro soustředění všech téměř továren na vojenskou výrobu nebylo možno vyrobiti tolik továrů, aby se mohly dát sedlákům výměnou za potraviny. Ale důsledný komunism se ukázal naprosto nemožnou výrobní soustavou v době mírové. A tak sovětská vláda, jsouc nutkána tlakem selských revolt proti rekvisicím, zoufalými vyživovacími poměry v městech a povšechným hospodářským zhroucením země, přešla na jaře 1921 k tak řečené nové ekonomické politice, k »nepu«.

Nejdůležitějším rysem nepu bylo, že nahradil dřívější rekvisice selského obilí pevnou daní a že legalisoval soukromý obchod uvnitř ruských hranic. To bylo provázeno řadou méně pronikavých změn, na příklad obnovením peněžní soustavy, poskytnutím větší autonomie družstvům a reorganisací státních průmyslových podniků podle směrnic, jež ukládaly větší odpovědnost a poskytovaly větší možnost iniciativy ředitelům těchto podniků.

Sovětská vláda si byla vědoma toho, že by obnovení soukromého obchodu umožnilo vznik nově zbohatlé třídy buržoasní a zrušilo hmotnou rovnost, která panovala, alespoň na papíře, v období, kdy městskému obyvatelstvu byly potrava a oděv rationovány a kdy sedlákům bylo dovoleno ponechati si jen tolik obilí kolik ho potřebovali pro svou potřebu. Chtíc zabránit, aby soukromý kapitalism, nezbytně plynoucí z nové ekonomické politiky, nezískal dominujícího postavení a nezpůsobil takto úplnou hospodářskou kontrarevoluci se zcela jistými politickými důsledky, vytkla sovětská vláda několik základních posic, jež neměly za žádných okolností přejíti do soukromých rukou. Tyto základní posice neboli hospodářské základy sovětské moci byly vypočteny několikrát: na př. Trockým na sjezdu komun. strany v dubnu 1923 a nedávno Rakovským v jeho úvodní řeči na londýnské konferenci. Je dobře míti je na paměti, neboť podle toho, jak jsou tyto základní posice hájeny nebo opouštěny, může pozorovatel stojící stranou nejlépe posouditi úspěch nebo nezdar v uskutečňování státně socialistického programu rekonstrukčního.

*

První z těchto základních posic je státní kontrola dopravy a hlavních průmyslových odvětví a jejich vedení. Tím se chce zabránit, aby obchodník nebo spekulant, jenž má úspěch, neinvestoval svůj kapitál do průmyslu a nenabyl moci nad základní ruskou výrobou. Druhou základní posicí je státní monopol zahraničního obchodu. Toto řízení má se stanoviska vládního několik výhod. Zabezpečujíc příznivou obchodní bilanci pomáhá finančnímu komisariátu v jeho úsilí o stabilisaci měny. Vytváří centralisovaný aparát na vykonávání obchodních styků s jinými zeměmi a umožňuje tím státu regulovati ruský vývoz a dovoz podle směrnic, o nichž se soudí, že jsou pro vývoj země nejvýhodnější.

Konečně působí státní monopol jako přehrada mezi ruským soukromým obchodníkem a zahraničními firmami, s nimiž by jinak soukromý obchodník mohl navázati styky. To zbavuje novou kapitalistickou třídu v Rusku jiného možného zdroje k rozmnožení bohatství a hospodářské moci.

Třetí základní posicí je sovětský pozemkový zákon. Tento zákon je založen na zásadě, že užívání je jediným právním titulem pro pozemkové vlastnictví. Pozemkové příděly na vesnici jsou založeny na počtu pracovních sil v rodině každého sedláka. A protože se nájem půdy k výrobním účelům dovoluje jenom na obmezenou periodu, není nikomu dovoleno zákonem nabýti z povahy trvalého titulu půdy, o níž nemůže prohlásit, že ji bude obdělávat sám. Tímto zákonem se chce předejíti vzniku vrstvy bohatých sedláků na troskách staré soustavy latifundií. On také má býti překážkou vykupování půdy nově obohacenými vrstvami městskými od ochuzených sedláků.

Kromě těchto nejdůležitějších hospodářských základních posic vládne sovětský režim soustavou bankovní a udržuje státní a družstevní prodejny v soutěži s těmi, jež byly otevřeny soukromníky. Člověk by myslil, že za takovýchto okolností má soukromý kapitál málo možností k rozvoji, zvláště když vláda neváhá vypovídati nebo žalářovati, po skrovných právních formalitách, každého obchodníka nebo spekulanta, jehož činnost pokládá za škodlivou. V této věci však působí ještě jiní činitelé, kteří modifikují teoretický program sovětské vlády a pomáhají vysvětliti rychlý vývoj jistých forem spekulačního kapitalismu.

Režim státně socialistický, má-li fungovat účinně, musí míti cvičenou a spolehlivou hospodářskou administrativu, skládající se z inženýrů, správců výroby, účetních sil, technických a finančních znalců atd. Komunisté sotva měli materiál, z něhož by vybudovali takovou administrativu. Strana dělníků a radikálních intelektuálů zakusila největší nesnáze, majíc najíti lidi, kteří by aspoň poněkud slušně byli kvalifikováni pro technicko-administrativní funkce po listopadové revoluci. Ovšem revoluce vynesla na povrch hodně latentních, nevyzkoušených praktických schopností v některých komunistických vůdcích. Takoví lidé jako Trocký, Rykov, Děržinský, hlava Nejvyšší hospodářské rady,

Pjatakov, jeden z jeho hlavních pomocníků, Sokolnikov, komisař financí, osvědčili se znamenitě.

Ale několik schopných a oddaných lidí na vrcholu nemůže způsobit výkonost složité hospodářské soustavy. A majíc vybrati kandidáty pro taková místa, jakými jsou ředitelé státních koncernů, ředitelství továren a správcovství družstevních prodejen, byla sovětská vláda opět a opět nucena k obtížné volbě mezi nezkušeným komunistou, který s největší pravděpodobností zničí podnik technickými chybami, a mezi specialistou starého režimu, jenž jej zničí se stejnou pravděpodobností nějakým rafinovaným plánem na prodej státního majetku soukromým spekulantům za silně snížené ceny, poskytne-li se mu z tohoto obchodní podíl. Ztráty vyrovná zvýšením cen pro obyčejné odběratele. Ovšem, všechny státní podniky nejsou řízeny tak špatně. Ale korupce a neschopnost tvoří celkem vzato těžké břemeno pro ruské státní podniky průmyslové.

Kromě toho byl ruský experiment v státním socialismu prováděn za podmínek naprostého národního ochuzení a rozvratu. Zvláště v prvním období nové hospodářské politiky byl nedostatek zboží tak velký, že každý obratný spekulant mohl nahromaditi malé jmění zatajením svých zásob cukru, kůže nebo látek. Obchodní kořist padla za těchto okolností skoro vždycky do rukou zchytralého, energického soukromého obchodníka.

Za těchto okolností, za nedostatku kompetentního a zkušeného personálu k vedení státní hospodářské administrativy a za nedostatku, jenž podněcoval spekulaci, nebylo divu, že v Rusku po zavedení »nepu« rozvinul a nahromadil soukromý kapitál tempem mnohem rychlejším, než by se různá zákonná a hospodářská omezení a bariéry zdály připouštěti. Nep již přispěl k vzniku dvou vyhraněných, celkem blahobytných vrstev z kruté, hladové rovnosti vojenského období komunismu. Jsou to nepmani v městech a kulaci, neboli bohatí sedláci, na vsích.

*

Nepman je známá figurka v Moskvě, Petrohradě z jiných velkých ruských střediscích. V zimě chodí do opery v kožešinovém kabátě a v létě tráví své prázdniny na ville u Moskvy anebo v kavkazském nebo krimském letním sídle. Svých peněz lehko nabyl, lehko pozbyl, a dokud je má, je nakloněn rozhazovat je bezuzdně.

Nepmany lze rozdělit v několik odrůd, podle jejich sociálního a hospodářského původu. Někteří z nich jsou bývalí obchodníci, kteří otevřeli znovu své staré závody. Velké procento jich tvoří otužilí spekulanti, kteří dovedli uniknouti nejpřísnějšímu pronásledování za vojenského období komunismu svou příšernou schopností k uplácení a švindlům. To jsou lidé, kteří dovedou rychle vypátrat slabiny v státní hospodářské organisaci, pokoušet prodejné úředníky v státních podnicích a družstvech. Armáda nepmanů zahrnuje v sobě také podzemní svět a polozločinnou třídu úspěšně pracujících ketasů lihovinami, drogami, profesionelních karbaníků atd.

Výdělky nepmanů jsou předmětem rozhořčené debaty v komunistických kruzích. Preobraženský, známý národohospodář a člen ruské delegace na londýnské konferenci, odhadl obchodní zisky nepmanů za poslední rok na miliardu korun. V téže době státní podniky vykazovaly celkem ztráty, jež podle povšechného odhadu dosáhly téměř čtyř set milionů korun. A tyto ztráty bylo nutno hraditi z hubeného státního měšce. Preobraženského odhad nepmanských zisků je předmětem sporu a zdá se, že není po ruce spolehlivých statistik. Je však známo, že pět šestin drobného obchodu je v rukou soukromníků, a soukromý kapitál proniká čím dál víc a více i na pole velkoobchodu. V každém úsilí o provedení koordinovaného snížení mezd je nepmanský obchodník činitelem, s nímž vláda musí vážně počítati.

Ovšem, nepmani nemají vliv na dopravu, základní odvětví průmyslová a na přírodní zdroje. Jsou také úplně vyloučeni z účasti na politické moci. Ale v krátké celkem době získali dominující postavení na poli obchodním, a jejich skutečná hospodářská moc je poněkud větší, než by se na první pohled zdálo.

Poslední tři leta byla svědky, jak bok po boku s městskými nepmany rozmnožovali svoje bohatství a hospodářskou moc vesničtí kulaci. Kulak neboli »pěst« byl známou figurkou předrevoluční ruské vesnice. Byl to vesnický lichvář, kterému bývala dlužna většina sousedů. Potom se, poněkud neprávem, přenesl název »kulak« na ty sedláky, kterým obratnost nebo přízeň štěstěny pomohly nahromaditi víc majetku než sousedům.

Za občanské války se vedlo kulakům, kteří celkem byli protibolševičtí, dosti špatně. Koně, dobytek a obilí byly jim nemilosrdně rekvirovány. Jejich pozemky byly okleštovány, aby velikostí odpovídaly pozemkům chudších sedláků. Ale zavedení nepu umožnilo kulakovi nabýti z části bývalého dominujícího postavení ve vsi. Válka, rekvisice a hlad řádily hrozně v selském dobytku. Podle statistických dat nemá 52·7% ukrajinských sedláků žádné koně. Ukrajina arci neobyčejně trpěla občanskou válkou a banditstvím; ale statistika ukazuje, že i v jiných krajích Ruska je mnoho sedláků bez koní. Procento pro různé kraje činí 37·7, 34·1 a 42·2. Nuže, sedlák, který nemá svého koně, je hospodářsky značnou měrou vydán na milost bohatšímu sousedovi. Chudší má sice zákonný nárok na stejný podíl z půdy, ale nemůže sklidit, dokud si nezajistí jednoho z přebytečných koní kulakových. Za to musí těžce zaplatit, a když kromě toho upokojil požadavky výběrčího daní, nemá chudý sedlák obyčejně víc obilí, než co mu stačí na živobytí pro rodinu a na pořízení domácích a hospodářských potřeb. A tak trvá jeho hospodářská poroba rok od roku, kdežto kulak tloustne z výnosu práce svých zvířat, platí daně hned, vymůže si při tom jejich snížení, zadrží obilí, když ceny klesají, a využije vyšších cen v zimě a na jaře.

Vůdcové komunistické strany nejsou nikterak slepí k rozmachu nepu. Ale v určitých mezích jsou možny politické kroky proti jež by se staly politickou i hospodářskou hrozbou vládnoucímu režimu, kdyby dále rozvíjely a hromadily bohatství. Do jisté míry ovšem uznávají svou bezmocnost vzhledem k daným poměrům. Vzpomínka na zoufalé poměry, jež vedly ke vzpouře kronštadtské a k selským revoltám r. 1921, je příliš svěží, aby dovolila vůdčím komunistům byť jen pomysliti na odklizení nepu. Ale v určitých mezích jsou možné politické kroky proti jistým fázím nepu, a některé z posledních činů vládních směřují, zdá se, k tomuto cíli. Tak bylo za poslední zimy několik (prý) tisíc nepmanů hromadně vypovědělo z Moskvy. Někteří byli posláni do vyhnanství do vzdálených končin země; jiným bylo ponecháno, aby šli, kam chtějí, vydají-li svůj kapitál. Loni v březnu byl postaven před soud známý president Komunistické banky Krasnošechov, protože prý zneužil svého postavení pro svoje soukromé zájmy. Byl odsouzen na šest let do vězení. Krasnošechovovi nebyla dokázána flagrantní korupce; jeho případ měl zřejmě býti výstrahou komunistickým průmyslovým činitelům, jež by mohlo svést jejich okolí k příliš luxuriosnímu životu, čímž by na stranu uvalili výtku, že přechovává »kariéristy a byrokraty«. Nedávno se konala »čistka« mezi komunisty, zaměstnanými v ústavech jako státní banka, komisariát pro zahran. obchod, Nejvyšší hosp. rada a Centrosojuz, zřejmě na vyplétí komunistů, kteří podlehli svodům nepu a žijí ve stylu »buržoasním«. Připuštění dvou set tisíc manuelních dělníků přímo z továren znamená další pokus komunistických vůdců dáti straně určitější revoluční orientaci protiváhou k uvolněné morálce, jež se projevila od zavedení nepu.

*

Je to tragická a fascinující podívaná, tato snaha malé skupiny fanatických marxistů-revolucionářů o uskutečnění jejich teorií v primitivní, zpola asijské zemi jako Rusko, jež se téměř ve všem všudy liší od Marxovy vise naprosto zindustrialisované společnosti. Člověk se stále vrací k marné, ale podmanivé otázce:

jak to všechno skončí? Následky sociálního převratu v Rusku jsou tak složité a důsažné, dnešní fáze porevolučního vývoje je tak zmatená a v mnoha svých zjevech zřejmě přechodná, že se člověk bojí jakýchkoli dogmatických prorotví. Lze snad se odvážit narýsovat dva možné směry, jimiž by se mohla komunistická diktatura vyvíjet dále. Sovětská vláda může zachovati svou dnešní státně socialistickou organisaci průmyslu a financí jakož i monopol zahraničního obchodu a spokojiti se velmi skrovnými sumami cizího kapitálu, které za těchto okolností poplynou do země. Někteří komunisté jsou přesvědčeni, že spása Ruska je v tomto směru. Dokazují, že takto se země bude zotavovati pomalu sice a bolestně, ale stále; hospodářská a administrativní opatření státní budou udržovati nepmany v postavení podřízeném; časem vyroste pod vlivem revolučních ideálů nová generace, jež bude s to přizpůsobiti se požadavkům socialistického státu.

Hlavní překážkou obnovy Ruska tímto směrem budou se zdát oběti, jež se tu budou vyžadovat od mass ruského lidu ve způsobě značně snížené životní úrovně na velmi dlouhou dobu. Hmotné utrpení plodí politickou nespokojenost. A přes svou absolutistickou politickou soustavu může se sovětská vláda octnouti před oposicí nového druhu — nikoli před mrtvou a pohřbenou oposicí bělogardějců a intervencionistů, nýbrž před voláním ruských mass po lepších životních podmínkách.

Je také možno, že státní socialismus, jako militaristický komunismus, jeho předchůdce, jest jenom přechodným hospodářským obdobím v dějinách ruské revoluce; že pravděpodobným vývojem blízké budoucnosti je restaurace vyspělého kapitalismu, symbolisovaná uznáním carských dluhů a navrácením mnoha státních podniků do rukou soukromých podnikatelů. Ale zdá se, že tento názor podceňuje fanatickou oddanost sovětských vůdců nejvyššímu komunistickému ideálu. Mezi komunistickými politickými vůdci, jako Trocký, Kameněv, Zinověv a Stalin, není rozdílu v názorech, pokud jde o poddání se cizímu kapitálu. Oni všichni jsou odhodláni držeti základy hospodářské moci až do trpkého konce.

Není opravdu historického případu, který by umožňoval vypočítati příští vyhlídky ruských komunistů. Kompromisy se sedláky a maloobchodníky, jež byly obsaženy v nepu, prodloužili bolševici svou existenci daleko za hranice svých historických duchovních předků, francouzských jakobínů. Nepřátelský komentátor mluvil kdysi o nepu jako o »hospodářském devátém thermidoru« bolševické revoluce. A opravdu, dnešní období revoluce se svým nedostatkem silného, uznaného vůdce, se svou směsicí starých a nových sociálních a hospodářských forem, se svými zpola uskutečněnými a neuskutečněnými ideály budí do jisté míry vzpomínku na dozvuky francouzské revoluce za vlády direktoria. Ale na ruském obzoru se neobjevil žádný Napoleon, a i kdyby zde taková osobnost byla, rozmyslila by si dobře riskovati život v pokusu o dosazení osobní vlády za diktaturu ústředního komitétu strany komunistické, jenž je vyzbrojen zrakem Argusovým.

Literatura a umění

J. Hutter:

O zpěvu a pěvcích.

Kant se domnívá, že drsné duši stačí i zpěv ponocného. Ovšem; ale ne s tím příměskem potupnosti, jejž Kant vkládá v souvislost celého textu. Pravda obyčejně vyjádřena nejprostěji zní pravidelně jako trivialnost; tak i zde: bez zpěvu nelze člověku žíti. Zpívá proto, že zpěv doplňuje všechny jeho jasné stavy, a proto, že zpěv — jako hudba vůbec — překonává všechny temné stavy duše. Zpěv umlká jen tehdy, když člověk ocitá se v situaci, kdy ničím není, ničeho neví, v úplné nicotnosti. Zpěv jest v určitém slova smyslu zosobněním životního o p t i m i s m u; proto zpívá kde kdo, i ti, kdo zpívat nedovedou, jakmile ucítí potřebu rozradovati se a vyzpívati se z něčeho. Jedině tento moment udržuje při životě tak nemožný útvar, jako je opera. Při této obecné pravdě o optimismu zpěvu chybuje se však, jestliže důsledek: d o b r o a k r á s a zpěvu jest uváděn v příliš jednostrannou souvislost, ano příčinnost. Obecenstvo pak sleduje s několika hledisek zpěv a zpěvní události. O roztříštěnost názorů proti přirozenému, poctivému vědomí zasluhuje se zvlášť soudobá kritika. Potřeba slyšeti zpěv je upokojována buď na vokálním koncertě buď v divadle. O věci, jež je konečně rozhodnuta u každého návštěvníka vědomím ukojení, dočte se nejroztodivnějších slov. Je neblahá zkušenost, že lidé před uslyšením mají již předem tak řeč. hotový úsudek. Z devadesáti procent vinou kritiky. To jest jeden z pramenů, proč pěvecky a zpěvně upadáme. Náleží do své kapitoly.

Pramen jiný spočívá pak ve věcné souvislosti hudebního dění. O tom je zde řeč. V současné době srážejí se nejen protilehlé hudební generace, nýbrž hudební vývojové etapy. Proto tábory, které se nikdy nedorozumějí. Na jedné straně konservativci bel canta, na druhé zastánci deklamatorního stylu a na třetí, což jest teprv mladinká větev, bojovníci za zvláštní z p ě v č e s k ý. A o to také jedině může jíti.

Téma článku, při němž možno se tvářiti učeně, citovati a psáti tlusté knihy. Věc jest však prostší.

Bel canto jest produkt kastrátského zpěvu. Produkt románské hudební periody, jež zaplavila svět. Umění koloratury, které bylo odvozeno jednak z technické úžasnosti houslí, jednak z flétny. Nejdůležitější bylo artistické vyškolení; dostatečně dlouhý dech, akkomodace prstové techniky na hrtanu, předlouhé řetězy ozdůbek a okras, až vlastní melodický obsah se ztrácel v této tonové záplavě, jsa opisován nanejvýš v nástrojovém doprovodu velmi hrubými prostředky, jež působily především na vzbuzení sentimentality. C. M. von Weber útočil na to vše posměchem:

Scena.
Recit. Oh Dio — — — addio —
— — — — — — — — — —
Arioso. Oh non pianger mio bene
— — — — — — — — — —
Ti lascio — Idol mio
— — — oime — — —
Allegro. Ciè la Tromba suona —
— — — — — — — — — —
Colla parte. Per te morin io voglio
— — — — — — — — — —
piu stretto. — O Felicita — — —
(na »ta« trillek o desíti taktech; obecenstvo aplauduje nelidsky).

Duetto:
— Caro! — — —
— Cara! — — —
a due: Sorte amara — —
(na Amara, k vůli těm a, nejsladší terciové pasáže).

Tedy mechanism, jenž vedle úžasné techniky předpokládal i výminečné hlasové nadání. Byli i čeští pěvci,

jež to dovedli a jsou lidé, kteří toto ještě pamatují. Bylo to tak neškodné, bezmyšlenkovité, že to ani umění nebylo, leč ve smyslu sub a), jak staré nauky o harmonii rozdělují umění na a) nižší: akrobatika atd. b) vyšší: poesie, hudba, výtvarné umění atd. Kdo slyšel, nenalezl však onoho osvobozujícího, co ve zpěvu jest. Přeneseno na praktickou stránku. Takových pěvců je pořídku, v českém divadle vůbec není. Proto provedení děl z této hudební sféry jest u nás naprosto nemožno.

Způsob druhý: deklamatorní. Hlavní jest orchestr a děj. Zpěv jest odvozen z orchestrálního pásma, pohybuje se na úzkém hlasovém rozsahu, překročuje však jednotlivými výkřiky okrajové tony. Pěvecky hlavní jest opět dech, náležitě veliký hlas, aby přenesl se nad všemi dechovými nástroji, několikrát obsazenými. Absurdní doklady nalezneme v kterékoli opeře německého období. O zpěvu jakožto melismatické linii ani potuchy. Jestliže předchozí a tento doklad náležejí komposičně minulosti, poslední má však i soudobé důsledky. Z váhy, jaká se klade na deklamační zřetelnost slova, vybudována teorie o »moderním« zpěvu. To jest zpěv, k němuž není potřebí skutečného pěveckého hlasu, z pěvecké techniky pak pouze vokalisační sběhlost. Jím zamořena jest soudobá reprodukce, ale i produkce k neodstranění. Takových pěvců jest všude hojnost, a stav jejich odpovídá pěveckému současnému sboru Národního divadla. Je to udržování stylu, protože na něm visí lidské existence. I z něho ono osvobozující vyprchalo; jest to období rozumového uvažování o hudbě, a rozumového vnímání hudby a zpěvu.

Tam tedy tradice, zde přítomnost. Leč jaksi včerejší přítomnost. Jako česká hudba vystřídala ve světovém hudebním dění aeru německou, nastoupivší po aeře vlašské, tak i ve zpěvu. S tím však rozdílem, že máme novou českou pěveckou literaturu, pro niž však není, nepočítaje výminek, pěvců. Zrození tohoto nového umění spočívá v Smetanovi a rozvíjí se dále v dílech novějších. Hudba v orchestru nepozbývá své hudební platnosti, ale vedle ní se zpívá, tím rozepětím lidského hlasu, a v tom zpěvu jest nejen fysiologická krása, ale ono oblažující, tepelné vlnění. Doklad z kterékoli Smetanovy zpěvohry, doklad z kteréhokoli vokálního partu, třeba Ostrčilova, jenž tempově zvolněn rozvíjí se přímo italisující nádherou. A také Mahler. Český zpěv prodělával své školství na obou předchozích stadiích. Měli jsme pěvce, i basisty, jejichž koloratura vzbuzovala obdiv; měli jsme pěvce tak řeč. wagnerovské, jejichž velikost hlasu a sonorita budila nadšení. Měli jsme však i pěvce, v němž toto nové umění bylo uloženo a kvetoucí: Karla Buriana. To bylo to české, čímž mu přezdíváno a co činilo jej tak jedinečným... I na Národním Divadle lze viděti obdobu: v Přemyslu pana Emila Buriana a pana Plaškeho. Burian jako emanace české zpěvnosti, Plaške jako typ operní vyspělosti a schopnosti k neroznenání zpívati kteroukoli partii. V tomto smyslu vedle Buriana lze ještě položiti V. Zítka. Tím jest výčet ukončen.

Jest nesporno, že i jazyková rodovost působí tu technicky mnoho, ale ne vše. Jest to umění uceleného názoru na hudbu i zpěv, je to renaissance typu »kalotagothos«. Tedy návrat z p ě v n o s t i zpěvu při nedotknutelnosti hudebního myšlení a hudebního rozvoje. Překlenutí dvou extremních kultur, nikoli kompromisem, nýbrž vzájemnou koordinací samostatných hodnot. Současné zaznění obou složek. A nejhudebnější. Neboť současné znění dvou samostatných kvalit jest výsostnou schopností jedině hudby.

Antonín Veselý:

Hovory s herci.

(3. R o m a n T ů m a.)

Garçonský pokojíček s oknem do chodby. Je v něm přítmí. Z nábytku jen kusy nejnutnější. Na starém prádelníku stojí menší odlitek Štursova Vojana. Proniká v šeru. Teprve po chvíli lze rozeznati na stěnách také podobizny Moissiho mezi obrázky úspěšných rolí mladého herce, Orlíka, Fauna mezi jinými osobními památkami a trofejemi, kde nechybí ovšem ani pestrá sbírka stuh a věnců.

— Chcete ode mne věděti něco o mých hereckých začátcích, praví Tůma. Pamatuji se na ně ještě velmi dobře. Vždyť působím u divadla sotva deset let. Jsem vinohradský rodák a mou lásku k divadlu probudila scéna Pištěkova. Na začátku války ustavila se Č e s k á Č i n o h r a s Teou Červenkovou a Dobrovolným. Tam dávali Šubrtova »Velkostatkáře«, v kterém jsem vystupoval. Šubrt byl na zkoušce, divil se, že je mi teprve patnáct let (hrál jsem roli asi třicetiletého) a vyslovil se, že mám rozhodný talent. Altman-Tišnov, který hrál též, slíbil mi, že řekne o mně Štechovi, tehdy řediteli »Uranie«. Tak došlo k mé první hře na zkoušku. Bylo to 21. května 1915 v Uranii. Šel jsem tam s kytičkou bezu v ruce místo do školy. Tenorovým mutujícím hlasem odříkával jsem Karla z »Noci na Karlštejně«. Štech hned po zkoušce prohlásil, že mne angažuje místo Veverky, který byl právě na vojně. Měl jsem nastoupiti až 1. července a Štech mi radil, abych školu obchodního gremia ještě dochodil. Ale já již do školy nešel. Vyloučili mne, protože jsem týden bez omluvenky nepřišel do školy. Bylo mi to právě vhod. Dnes dívám se ovšem na tuto předčasně ukončenou školskou kapitolu jinak. Nikdy jsem se ve škole neučil. Toho dnes upřímně lituji. Prožil jsem chvíle strašných pochyb později, když jsem začal přemýšleti o sobě. Samo přemýšlení působilo mi muka. Svedl jsem sotva dvě souvislé myšlenky. Dále jsem nemohl. V hlavě bylo zoufalé prázdno, místo mozku jakási černá skvrna. Začal jsem se cvičiti v přemýšlení. Usednuv každého dne na chvilku a soustřediv se, pokoušel jsem se povzbuzovati jakoby odumřelý orgán. A hle, cvikem podařilo se mi přece jej vzkřísiti. Dnes jsou mi požitkem chvíle samoty, před kterými jsem dříve prchal. V Uranii nepobyl jsem dlouho. Vystoupil jsem tam v Maughmnově »Lady Frederic«. Táž hra se dávala současně v Plzni, odkud došel mne telegram, abych tam pohostinsky vystoupil. Jel jsem tam a byl hned po vystoupení tehdejším ředitelem Veverkou angažován. Nastoupil jsem v Plzni 1. ledna r. 1916. Můj první tamní úspěch byla role kadeta v Dzeyerových »Sedmnáctiletých«. Referenti mne vychválili tak, že vzbudilo to závist starších kolegů, zejména jednoho veterána, který byl rozhořčen, že se o začátečníku tolik píše. Tato role shodla se též náhodou s mým stářím. Jedna z repris »Sedmnáctiletých« připadla totiž právě na den mých sedmnáctých narozenin. Byl jsem v Plzni sotva čtvrt roku, když mne došel telegram a expresní dopis, podepsaný drem Hilarem, který mi navrhoval vystoupení — roli mohl jsem si určiti sám. Na Vinohradech totiž ocitli se po odchodu Kohoutově bez milovníka. Zvolil jsem si k vystoupení »Fauna«, roli,

kterou před tím hrál Kohout. Byl jsem tak pyšný na své úspěchy v Plzni, že jsem v odpovědi dru Hilarovi poslal všechny kritiky, které vyšly v plzeňských listech o mém kadetu ze »Sedmnáctiletých«. Ale Hilar nevěřil dost této chvále a teprve po výměně nových dopisů souhlasil s mou volbou. Vystoupení, ke kterému jsem se důkladně připravil, dopadlo dobře. Od 1. dubna 1916 nastoupil jsem na Vinohradech, kde mou činnost aspoň z větší části znáte.

— Na hereckých večírcích působí sensaci vaše imitace a karikatury známých starších kolegů. Jak jste se dostal k tomuto zvláštnímu druhu umění?

— Bojím se, že má odpověď přinese vám zklamání. Není to žádné černokněžnictví, jestliže stoje v pozadí s tváří zakrytou dlaní, náhle ji odestru a ukáži divákům obličej již přetvořený v masku herce, kterého chci předváděti a v těch několika krocích, vyměřených k vstupu do popředí, vyčerpám charakteristické rysy mimiky a gestikulace karikovaného. Neboť tyto mé postavy jsou výsledkem důkladné analysy hlasu i gesta. Datují se u mne od té doby, kdy probudil se u mne zájem o divadlo vůbec — kdy ještě nehrál jsem divadlo sám, nýbrž učil se na tom, jak divadlo hráli druzí.

Projevoval se tak můj herecký pud. Později, když jsem byl již u divadla, začal jsem vědomě kontrolovati své dojmy z hry svých kolegů, analysovati jejich výkony, zkoumati zcela podrobně, kde mají posazený hlas, když to a to přednášejí, jak po výtvarnicku dá se rozložiti ta a ta jejich gestikulace. Tak dospěl jsem k vědomému tvoření slova a gesta herců, od kterých jsem se učil. Toto vědomé kontrolování, rozbírání a zkoumání nástrojů hereckého umění dostavilo se u mne teprve pod vlivem skutečného hereckého školení. Přišel jsem k divadlu a s počátku jsem hrál, aniž jsem si kladl otázek po zákonech herecké techniky. Učil jsem se a také podával naučené bez kontroly mozku. Říkal jsem slova, jak mi přišla na jazyk, řídě se pouhým hereckým pudem v hledání přízvuků. Neuvažoval jsem, kde nutno učiniti oddech z čistě ekonomických příčin. V mých výkonech nebylo uvědomění, nebylo oddechových paus, navykl jsem si na kvap, až jsem se přeřikával, nedovedl jsem ve verších vystačiti dechem. Neviděl jsem však v tom překážek a spoléhal prostě na svůj talent. Když jsem přišel k Vinohradskému divadlu, byl mou první větší rolí Mussetův »Slon«. Při této roli snad nejvíce pocítil jsem nedostatky školení. Pletl jsem se, hlas mi nejednou vázl a škrtil se v hrdle. Ale tu jako na zavolanou vyskytla se jistá německá zpěvačka, choť režiséra, která mne vzala do školy na dech. Byla to sice methoda, která ve všem nemohla se hoditi na řeč naši, ale hlavní její zásluhou bylo, že mne naučila dýchat. Zavedlo mne to zprvu tak, že jsem se začal obírati hlasem, ano měl jsem ve svém vývoji období, v kterém chtěl jsem vše stavěti na zvuku, na zpěvnosti jevištní mluvy — já, který jsem bez sluchu, který nedovedu dosud nic pořádně zazpívat. Chodil jsem horlivě do německého divadla — vidíte zde podobizny Moissiho, kterého vedle Vojana nejvíce ctím — a byl jsem přesvědčen, že na našem divadle nedovedou herci mluviti, že je tu slyšeti od prvního herce počínaje jen kostrbatá neartikulovaná řeč, kdežto u Němců nejposlednější herec je hotovým mistrem vybroušené konversace. Nešel jsem tehdy ještě za smyslem věty, hledal jsem zvuk na úkor smyslu. Mělo to pro mne mnoho nejen dobrých, ale i špatných následků. Za špatné jsem se později velmi stydíval.

— Jste představitelem hereckého dorostu. Vaše jméno bývá uváděno v souvislosti s úvahami o mladém hereckém umění. Zajímal by mne tedy váš názor na vývojové možnosti divadla do budoucnosti.

— Divadlo, jak se dělá dnes, chce příliš klamat, chce vyvolávat určitou ilusi a nepočítá s tím, že je divadlem. Divadlo musí dojíti k tomu, že bude působiti bez klamu, že nebude potřebí ani na př. padání opony po jednotlivých aktech. Moskevští chtějí přivésti diváka k pocitu absolutní skutečnosti, ale divák přec za okamžik prohlédne. Když o tom déle uvažuje, dojde k poznání, že problem je jiný, že divadlo mělo by se podávati absolutně nikoliv jako skutečnost, nýbrž jako divadlo. Když při Strindbergově »Tanci smrti« spadne mi opona v okamžiku nejvyššího napětí, je to hrozná rána. Neuvádím ani fakta, že dnešní herec nemá k svému tvoření případného ovzduší, diváctva, které by vykřesávalo náladu. Jednou však bude se moci hráti s vědomím, že je to divadlo a divák nebude mít pocitu klamivosti, šalby. Abych to ukázal na příkladě. Na jevišti má býti noc: Nuže, měla by tam býti skutečná tma, kterou však dnešní divadlo pouze naznačuje — přísvitem. Divadlo budoucnosti nechá jeviště opravdu v úplné tmě. Aby však bylo viděti na herce, pustí na jednajícího a mluvícího hrdinu reflektor. Bude chtít tím říci: Nemůžeme to udělati jinak; nechceme tě klamat, tady máš noc; ale abys byl si vědom, že je to, co se ti podává, divadlo, proto musíš viděti na jednajícího a mluvícího herce, proto ti na něho pouštíme reflektor.

— Co soudíte o novém hereckém stylu? O této otázce bylo již leccos napsáno u příležitosti vašich recitací z lyriky Jiřího Wolkera.

— Řekl jste Wolker. Ano, cítil jsem něco nového při recitování jeho veršů. Jsou citové a přece mužné. Jsou úžasně prosté a přece lapidární. Dosavadní pathos je špatný. Ale je také špatné hráti skutečnost se vším, čím se vyznačuje v životě. Plakati na př. s doprovodem frkání a kapesníku, který utírá nos. Tedy ani ten pathos, ani ta pravda pravdoucí nemohou nalézti místa v novém hereckém stylu. To, co herec bude podávati, bude ovšem pravdivé, ale jaksi zdvojnásobené. Všechno vnější z této reprodukce skutečnosti musí nutně odpadnouti a zůstane toliko absolutní výraz, který bude tím intensivnější. Nazveme to snad novorealismem, ale k takovému etiketování bude dost času, až to zde bude.

— Jak si představujete příštího tragéda?

— Jako velikého umělce, který dovede k přesvědčivosti sesílený výraz tragiky asi tou měrou, jakou jeho protichůdce sesiluje výraz komiky. Dosud tomu tak není. Kdyby použil tragéd té volnosti ve své sféře, jaké se těší komik, diváci by nebyli přesvědčeni. Snad by si uvědomili, že je to správné, že tragik těch extrémů, k jakým dochází výraz bolesti ve skutečném životě, třebas ani nedosáhl, ale přes to na konec by řekli: Ne, to je přece přehnané. Proč však nevytýkají přehnanost komikovi? Jsme zde u kořene problému, který může rozřešiti jen veliký herec, přemáhající všecky překážky svou silou. Výhodou komikovou je užší kontakt s publikem. Komik je nesen vlnou smíchu, která odměňuje

jeho slova a gesta. To ho přivádí čím dále tím k větší volnosti. Herec vážných rolí nemá tohoto kontaktu. Tragéd je oproštěn od publika, tvoří jaksi absolutně, čiře ze sebe. Slyší jen ticho, které slabě, vzdáleně odpovídá onomu povzbuzujícímu účinu, který má komik v smíchu. Hraji na př. Osvalda — dělám pausu a můj sluch při všem vzrušení, v kterém pracuji, je napiat očekáváním: co se bude díti? Ale hle, publikum nekašle, tedy napiatě poslouchá a mně toto napiaté ticho je ostruhou, povzbuzením k další hře. Pro tragéda je tedy těžší vítězství nad publikem, protože nemůže počítati s ostrými povzbuzujícími účiny při svém výkonu jako komik. Ale tragéd je zase v jiné výhodě proti komikovi. Ovšem tragéd velkého stylu. Kdybychom si představili účinek vystoupení dvou velkých hereckých individualit, kteří stojí přibližně na téže výši v různých oborech: tragiky a komiky, bude vždy herec veliký v oboru tragickém pokládán publikem za většího než komik. Tragéd působí na skrytá hnutí, na tušené věci, šíří nimbus tajemnosti, výlučnosti a proto divák vidí jej státi výše než komika, i když by ten byl stejné potence. Komik snad proto, že stává se diváku příliš blízkým, nedosahuje zpravidla u diváka respektu. Mohl jsem mluviti o těchto rozdílech ze zkušenosti. Míním své imitace a karikatury. Vím z jejich podání, jak mne začíná unášet kontakt s publikem a mohu prohlásiti, že kontakt s publikem musí z padesáti procent přidati komikovi toho, co tragédovi může přidati jen jeho vlastní fond.

— Mluvě o vývojových možnostech divadla, dotkl jste se techniky Moskevských jako techniky překonané. Co byste mi mohl o nich říci více?

— Co se u nás o nich psalo, bylo celkem špatné. Jedním dechem vyslovovala se jména skutečných umělců s jmény průměrných a podprůměrných herců. Kritika prostě zklamala, dokázala, jak umí posuzovati nejemně, bez tykadel. Za to všichni herci diváci byli hned napoprvé sjednoceni v kvalifikaci jednotlivců. Správně byl oceněn celek, souhra. Pokud jde o můj úsudek, zajímal jsem se jen o jejich hereckou techniku. A tu přirozeně zkoumal jsem především jejich hlas. Hlasově chybí Moskevským mnoho. Nevěděli takořka ničeho z ovládání hlasu, z ekonomie dechu. Když se vrátili z Berlína, posuzovali Němce sice velmi ostře, odsuzovali jejich lpění na vnějšku, ale divili se, jak dovedou ovládati hlas. Tomu tajemství ještě nepřišli na kloub. Když na př. Čechov v Strindbergově Eriku XIV. skončil svůj veliký výkon, který mne tak uchvátil — snad právě proto, že byl tak bouřlivě rozcuchaný proti klidným uhlazeným výkonům Kačalova — byl hlasově úplně vyčerpán, jen sípal. Obdivoval jsem však režii. Byl jsem jednou přítomen, když zkoušel se Kačalovův vstup do Tolstého hry, Fedor Joanovič. Kačalov měl hráti místo Moskovina. Nejméně třicetkráte vracel Stanislavský Kačalova s úžasným klidem, beze všeho rozčilování — a na konec jsem nepochopil ani proč. Nějaká zcela nepatrná chybička, pozorovaná jen pro oko zkušeného detailisty, byla tu napravována a výstup během toho třicaterého opakování definitivně vypracován. Myslím, že hlavně z této vlastnosti režie Moskevských měli bychom si vzíti příklad. Jak mnohem klidněji by plynuly naše zkoušky, kolik by se ušetřilo rozčilování!! A dosáhlo by se téhož, ne-li více.

— Nebyl jste tedy vždy spokojen s naší režií? A nis Hilarem ne?

— Nespokojen? To by bylo slovo příliš silné. Přál bych si jen, aby naši režiséři si uvědomili, že hlavní podmínkou dobré práce je nepozbýti klidu, rovnováhy. Ale na rozdíl od Moskevských je u nás běžný stupňovaný stav vzájemného vydražďování režiséra a herců, jakoby přístup k umění byl nutný jen — pomocí rozčilení. Jinak nemám proč bych byl nespokojen s režií a s Hilarem již nejméně. Vždyť Hilar mne angažoval a v nejlepší době Hilarově jsem vyrůstal. Jsem do jisté míry jeho odchovancem. Mohu jej posuzovati dobře, zvláště nyní z odstupu. Nedávno dotkl se jeho osoby prof. Nejedlý ve »Varu«. Článku tomu přiznávám dobré vývody, ale špatné závěry. Hilar vychází skutečně z předpokladu, že všichni herci nejsou stejní a že jeden méně, druhý více potřebuje nátlaku, aby vydal se ze svých možností. Abych to naznačil srozumitelněji: Představte si, že je člověk naobědvaný a že by potřeboval nejméně dvou hodin, aby se z tohoto klidu dostal. Nuže, Hilar je někdo, jenž na mne i v takovém stavu naobědvanosti nalehne a dožene mne do stavu rozčilenosti, emfase — působí jakousi suggescí, kategorickým imperativem, až vymáčkne ze mne takřka násilím to, čeho bych se v té chvíli klidu sám nedopracoval.

— Váš výklad připomíná mi detail ze vzpomínek Dvořákové-Danzerové. Tam, kde se vypravuje o způsobu, kterým si vynutil režisér na pisatelce stav rozčilení, potřebný pro roli rozzlobené ženy. Je to tedy osvědčený způsob zkušených režisérů, kteří vědí, jak a kam zasaditi páčidlo k vyvrácení rovnovážného hercezkořenů?

— Ano, zcela tak. Jenže tento způsob osvědčuje se jen u herců, kteří ho opravdu potřebují. Jsou však herci, kteří ho naprosto nepotřebují. Tak na př. náš Zakopal dělal vše to, čeho si přál Hilar a nebylo nic násilného, nepřirozeného v jeho výkonu. Oba si tak porozuměli, že na konec nevěděli, kolik se každý z nich účastnil na výkonu vlastní iniciativou. Ale výkon byl hotov a byl dobrý. Za to předehrál Hilar totéž někomu jinému, ten to udělal přesně po něm, ale ovšem otrocky, že to bylo trapné až k smíchu. Z toho plyne naučení, že teprve setkání dvou individualit: herce a režiséra může něco vytvořiti. Režisér sám nemůže vykřesati jiskru umění z ničeho. Hilar, dle mého mínění, má jednu vadu: že nenechá herce v klidu až po samu premiéru. Měl by však herci dáti volnost a méně na něho naléhat aspoň týden před premiérou. Měl by si říci: vždyť toho herce může ještě něco napadnout a pak je třeba, aby také sám došel k tomu, k čemu ho nutím — aby to v sobě strávil. Tedy nějaký odpočinek, v kterém by herci nežili již pod režisérovým tlakem, je nutný a této nutnosti nerespektuje Hilar. Až ji bude respektovati, budou jeho režie dokonalejší, nebudou působiti dojmem takové násilnosti, jak se někdy stává. Mám-li shrnouti svůj úsudek o Hilarově režii, tedy — její úsilí a její celý úspěch spočívá v tom, že dovede z herce dostati, dovede jej vybičovati, aby dal co nejvíce může.

— Povězte mi nyní o své vlastní práci, o způsobu, kterým ji připravujete.

— Myslíte studium rolí? Zmocňuji se role na ráz, spoléhám na první pocit, jakéhosi rozbřesknutí. Hned při prvním přečtení musí se mi role rýsovati v celku jasně před očima. Detaily ovšem přicházejí teprve během studia. Pokud jde o pomůcky, nejsou téměř žádné. Zrcadla, které — jak vidíte — visí hezky vysoko, aby

mne při studiu nerušilo, užívám takřka jen ve chvílích, kdy nestuduji. Tu strávím bezděčně k jeho lesklé ploše přitahován celé hodiny před zrcadlem a zkouším změny obličeje jen tak beze slov, kontroluji v něm povšechné stavy bolesti a veselí. Při studiu konkrétních stavů v určitých rolích málo kdy. Neboť již při učení textu, aniž bych úmyslně chtěl doprovázeti jej mimicky, dostává se můj obličej samočinně do těch záhybů, jaké role žádá. Hraji hned od prvních slov, kterým se učím, hledám přízvuk a leckdy dostávám se do pracovního žáru. Moji kolegové nedovedou často pochopit, že dovedu se učiti nepřetržitě čtyři až pět hodin. Nevědí ovšem, že třeba dlouho nedostávám se do toho pracovního žáru, který pro učení předpokládám. Trémy jsem nikdy neměl, aspoň ne v tom běžném smyslu slova. Zprvu spoléhal jsem na vlastní fond a teprve později se mi stávalo, že zmocňovaly se mne pochybnosti a neklid, když jsem šel do divadla. To je však přirozený vývoj. Mladé sebevědomí se ztrácí postupem věku u herce, který čím dál stává se svědomitější a proto má čím dál tím větší pocit odpovědnosti za svůj výkon.

— Které své role pokládáte za nejlepší?

— Přehlížím teprve krátkou dobu činnosti, ale chcete-li, zde má odpověď: Strindbergův »Pelikán«, Claudelova »Výměna« a naposled Ibsenův »Oswald«. Velmi jsem zazlíval kritice, že si nevšimla tohoto posledního, dle mého soudu nejlepšího výkonu.

— Kdy jste si vědom, že hrál jste dobře?

— Nevím o tom ani při premiéře, i kdyby se mi dostalo sebe více potlesku, ani bezprostředně po premiéře, kdybych byl kritikou sebe více vychválen. Pocit dobře vykonané práce dostavuje se u mne mnohem později. Je v tom smysl mého vývoje, že dovedu teprve po čase úplně nezávisle na úsudku jiných posouditi svou práci. Neboť jako v životě jdu ku předu, tak v umění učím se na minulých úspěších a chybách. Nedovedu k svému tvoření přistupovati s nějakým předem vyrobeným receptem nebo programem. V tom se rozcházím s dnešní uměleckou mládeží. Neboť dle mého soudu, přistupuje-li se k umění chladně, vypočítavě, nemožno se nikdy dobrati jeho podstaty. Tedy můj vývoj dává mi měřítko k posuzování mých výkonů. Naše divadelní kritika nesleduje toto vyspívání herce, omezujíc se na stručné několikaslovní charakteristiky výkonů. Ale herci by si přáli sledování své vývojové linie, kterou velmi jasně cítí na př. v tom, jak se jejich umělecké schopnosti vymezují, jak dnes by založili jinak roli, kterou hráli dříve. Spolupůsobí tu samozřejmě životní zkušenosti a celý názor na umění, na jeho význam v osobním životě jednotlivcově. Poslání umění dovedl jsem oceniti zvláště při Strindbergově »Pelikánu«.

— Jste tedy ctitelem Strindbergovým? Nepoložil jste si nikdy otázky, je-li cílem umění zvyšovati hnus a kal skutečnosti, líčiti život po jeho nejhorší stránce?

— Nikdy jsem se neoctl v pochybnostech o poslání umění při dramatech Strindbergových. Jsem přesvědčen, že také tato dramata mají své vyšší poslání a že podávají tedy velké umění. Hle, čím byl mi na př. jeho »Pelikán«. Jako jsou umělecká díla, která pozvedají z prachu, vzpřimují schýlené kladnými hodnotami, tak činí to Strindberg způsobem negativním. Když člověk nešťastný podívá se na toto divadlo rozvráceného, rozkládajícího se života, kde je viděti až na dno všech lidských pohnutek, řekne si: já přece nejsem na tom tak zle — a jde, otřásající dojem Strindbergův jde s ním, vede jej k přemítání o sobě, k sčítání zbylé energie. A výsledek je — výšvih, vzpruha k životu. Tak jsem já zažil »Pelikána« v jisté své těžké životní krisi. A dívám-li se dnes naň jako na překonanou věc, nemyslím to umělecky, neboť v tom směru bude Strindbergovo drama konati své poslání dále — nýbrž i životně. S jistou fasí svého života jsem zároveň s »Pelikánem« súčtoval, pomocí něho vyvázl jsem z nejhorší tísně.

Psychologie

Ferd. Peroutka:

Ponurý Eros.

Minulou neděli rozšířily se klamné zprávy o úmrtí dra Sigmunda Freuda, slavného zakladatele psychoanalytické školy. »Přítomnost« již v několika článcích narazila na toto jméno, a je snad vhodno, promluviti jednou o této nauce obšírněji.

Romanopisec je vždy vděčen, najde-li někde něco zajímavého, něco, co mu pomůže překonat navyklou tvářnost života, objeviti něco romantického, nečekaného, udivujícího, a tak jest Sigmund Freud patrně nejpopulárnějším vědcem mezi moderními evropskými romanopisci. Mezi těmi ovšem, kteří cítí nepřekonatelný sklon k psaní erotických románů. Neboť Freudova nauka zabývá se cele pohlavím. Freud je rozhodně nejschopnější z těch psychologů, kteří hodlají vsuggerovati, že na světě neexistuje skoro nic jiného než pohlavní pud. Působil velmi suggestivně. Není v něm jen vědec; patrně v něm jest i mnoho z básníka, řekněme hned, z velmi pessimistického a tragického básníka: »osud drží vládu ve věčných rukou«. Básnická řeč, propukající na každé stránce, živá a plastická přirovnání, plno citátů ze světových autorů, od Aischyla až po Baudelaira, živý styk s literaturou a uměním — to vyznačuje Freuda i celou jeho školu. Lze o něm krátce říci, že vyšel od léčení hysterie a došel až k světovému názoru.

U nás v Čechách si nedovedeme dosti dobře učiniti představu o Freudově vlivu. Neboť u nás zůstal skoro neznám. Nevyšla jediná česká publikace, která by se zabývala jeho naukou. Snad je to nehybností a konservativností naší vědy, která vždy počíná kompilovat až teprve po určité době. Snad je v tom však i určitá resistence národního karakteru proti této nauce. Snad se česká povaha, libující si v mírném světle rozumu, vůbec nikdy nemůže oddati této temné mystice, tomuto absolutnímu vítězství irracionality, kde i maličké a pokroucené pudy úplně převyšují všechnu úvahu a všechno chtění. Freud dobyl si téměř úplně vídeňské půdy, která psychologicky byla jaksi předurčena k přijetí této nauky. Myslím, že v míře neposlední bylo to vlivem převážné účasti, kterou má židovství na vídeňské kultuře. Židovská mysl, labilnější a sama o sobě více podléhající nervům, zdá se býti nejpřístupnější lákadlům psychoanalysy. Ve Vídni se Freudova nauka stala mezi inteligencí téměř populární. Vyskytli se laikové, kteří počali léčiti duševní choroby jeho metodou. Každý sčetlý mladý člověk honosil se, že je v něm skryt Oedipův komplex, a celkem slušní mladíci tvrdili po ka-

várnách, že jsou vášnivě a beznadějně zamilováni do své matky a že by ze žárlivosti chtěli zabíti svého otce: to je jedna z hlavních Freudových novinek. Vliv psychoanalysy na vídeňské literární kruhy blížil se už komedii. Karl Kraus, jeden z nejzuřivějších odpůrců této nauky, o níž praví, že hanobí boha, život i umění a že už ve svém jméně (psycho-analysa) spojuje psychu a anus, duši a zadnici, napsal o tom už před válkou: »Psychoanalysa je nejnovější židovská nemoc; starší pacienti měli ještě cukrovku.« Na druhé straně nutno uznati, že psychoanalysa přinesla určité positivní výsledky, které pronikají i do těch vědeckých kruhů, které se až dosud chovaly velmi reservovaně. Sjezd pro sexuální reformu v Berlíně stál cele pod dojmem těchto výsledků. Také ve Francii a v Anglii nabývá psychoanalysa rychle půdy.

Freudovou naukou obdržela teorie o vládě rozumu nad člověkem snad nejtěžší a nejvášnivěji vedenou ránu za poslední dobu. Freud sám praví, že rozhodující role, kterou přisuzuje podvědomí, je »první nemilé tvrzení psychoanalysy«. Jako tak mnohé z moderní filosofie a psychologie, je i tato nauka o převaze podvědomí dědictvím po Nietzscheově intuici. Díváme-li se na život tak obyčejně, jak jsme si navykli, a dáme-li pak na sebe působiti obrazu, který Freud podává o světě, máme dojem jako na divadle, kde vidíme krajinu, ozářenou denním světlem, plnou známých věcí, a kde by náhle zhasla světla, kulisy vylétly do výše a pojednou se objevilo příšeří sluje Venušiny. Freudovy knihy působí na nás jako vstup do tmavé jeskyně, kde jen v koutě plane rudý a dusný oheň. Se stanoviska rozumového a patrně i kulturního nutno Freudovu nauku označiti jako vpád džungle, divočinu pudů, často zmrzačených. Zdálo se vám, že se pohybujete celkem s jistotou ve známém světě, veden jsa rozumem a tradicí; Freud vás přesvědčuje, že nejste nic jiného, než na rychlo sbitý, vlnami zmítaný vor, a že nemůžete věděti, co budete zítra dělat, jakou ponižující a hnusnou pohlavní roli budete hrát, utkvěl-li ve vás z dětství nějaký těžký dojem, který, myslíce, jste již zapomněli a o němž jste přesvědčeni, že na vás nemůže míti žádný vliv. Freud vás vede k tomu, abyste zapochybovali, nejste-li vlastně homosexuelní; chce přesvědčiti, že netušenému počtu lidí je zadnice obzvláště milá; že jste v rukou čehosi, co vás může co nevidět donutiti, abyste ukájeli svůj pohlavní pud nějakým podivným a složitým způsobem, to proto, že prý jste v mládí viděli něco podobného a nemůžete se toho zbavit, nebo proto, že jste se nedostali přes infantilní stav. Lidé jsou tu představováni jako otroci nějakého dojmu, starého deset, dvacet let. Stačí maličkost, aby vrhla člověka na dráhy perversity. »Jsme všichni v rukou božích«, říkala stará moudrost. »Jsme všichni v rukou pohlaví«, tvrdí nová moudrost Freudova. Svobodné vůle není tu ani tam. Výsledný dojem Freudova díla je velmi ponižující determinismus. V celku je to jako pessimismus řecké tragedie: lidé jsou tu nevolníci čehosi temného a skrytého, co jimi pohybuje jako loutkami.

Na počátku bylo pohlaví, tvrdí Freud. A ještě dnes u každého jedince je na počátku, před vším ostatním, pohlaví: děti, které jsme opředli mnohou poesií nevinnosti, představuje nám Freud jako maličké sexuelní stvůry, jimž hned od prvních dnů nejde o nic jiného než o pohlavní ukojení. Princip rozkoše, pověstná Freudova libido, cele už ovládá nemluvňata. Hmatá-li dítě po sobě, sahá-li na matčin prs, močí-li, mazlí-li se, v tom všem vidí Freud projevy pohlavnosti. Uvážíme-li, že nemluvně sotva může prováděti něco jiného než tyto primitivní úkony hmatu, vidíme, že Freud by uznal dítě za tvora nepohlavního jen v tom případě, kdyby prostě nedělalo vůbec nic a leželo jako mrtvé. Při této jeho teorii o dětech jako o bytůstkách, přímo nabitých tím, čemu Freud říká libido, počínáme tušiti jednu slabinu jeho nauky, vlastně jeho terminologie: Freud nazývá pohlavím celkem vše, co z lidské bytosti nedá se zařaditi do okruhu rozumu, zahrnuje tedy pod jménem sexuality většinu projevů z oboru smyslového, citového, a volního. Tento fakt dovedl by již vysvětliti mnoho z toho, proč Freudovi se jeví život po výtce jako děj pohlavní.

Freudova psychologie mohla by se státi filosofií bezuzdného don-juanismu. Má k tomu všechny předpoklady. Pohlavnímu vyžití neklade jiných mezí, než ty, které položila sama příroda. Zdá se, že Freudovi tanul na mysli jakýsi, řekl bych, zlatý věk pohlaví: svět, kde muži i ženy souloží bez překážek, kdykoliv se tak zachce jejich pudu. Zdá se, že nepokládá za příliš zdravé, jestliže muž nepovalí hned do trávy nebo na pohovku ženu, jíž se mu zachtělo. Téměř jakoby se obával v tom případě jakési škody pro mužovy nervy. Ze škodlivých věcí klade na první místo potlačení libido. Důsledkem jeho učení jest předpoklad, že věk bez pohlavních přehrad by byl věkem bez nervos. Praví, že tam, kde se pohlavní pud vyžil, nevzniká žádná nervosa. Jest to předpoklad velmi jednostranný a v psychologii ne dlouho udržitelný. Dr. Stekel, žák Freudův, jenž se se svým mistrem rozešel právě proto, že oponoval některým jednostranostem jeho nauky, uvádí naopak ze své bohaté prakse velkou řadu případů, na nichž ukazuje jasně, že tu nervosa vznikla právě bezohledným vyžitím pudu: ne pud, ale morální založení bylo potlačeno v těchto případech, a podlehnuvší moralita jakoby se mstila na zvítězivším pudu vznikem nervosy. U Freuda lidský život se omezuje celkem na osudy, které prodělává libido. Stekel motivuje svůj rozchod s Freudem těmito slovy: »Nemohl jsem už jíti za téměř mystickými výklady učitelovými a jeho školy o osudech a putování libido.« Přejímá z Freuda poznatek, že nervosita vzniká konfliktem. Tento poznatek je velkým ziskem psychoanalysy. Ale kdežto učitel ve vědeckém romantismu považuje potlačení pohlavní žádosti za jediný konflikt, vyvolávající nervosu, realističtější žák již praví, že na potlačení libido, ale dostatečně silný duševní konflikt, mohoucí vzniknouti z různých motivů, je příčinou nervosity.

Rozhodující role, kterou Freud připisuje pohlaví, působí, že téměř vše vysvětluje pohlavně. Nedivili byste se, kdyby i to, že vám chutná zavařenina merunková a ne třeba jablková, vyložil na základě vaší sexuelní konstituce. Mnoho překvapení způsobí zejména ve výkladu snů. Citujme jeden jeho případ:

> Mladá, ale mnoho let provdaná dáma má sen: sedí se svým mužem v divadle, jedna strana parketu je zcela neobsazena. Její choť jí vypráví, že Eliška L. a její snoubenec chtěli také jíti, ale dostali jen špatná místa, tři za 1 zlatý 50 krejcarů, a to nemohli vzíti. Dáma odpoví, že by to nebylo bývalo také žádné neštěstí.

Pomiňme argumentaci Freudovu a podejme hned jeho výklad. Tedy tento sen, zdánlivě tak prostý a všední, prý znamená asi tolik:

Dáma pokládá ve skrytu srdce za nesmysl, že tak pospíchala se svatbou; na příkladu Elišky vidí, že by také později byla dostala muže, a ještě stokrát lepšího na své věno! Sen vyjadřuje pocit neúcty, který v dámě rostl k jejímu muži, a politování, že se vdala tak brzy.

Jak patrno, Freudova nauka není chuda na živel překvapení. Jest zcela možno, že tato nálada oné dámy byla skutečná a že Freud ji poznal během psychoanalytické kury různými otázkami. Lze-li ovšem sen sám vysvětliti prostě tímto způsobem, o tom nás nepřesvědčí ani Freudovy argumenty. Přes to je jisto, že jeho pojetí snu jakožto symbolu, obrazového znetvoření určitého duševního obsahu, jest velkým činem v oboru psychologie. Ale jako většina nových objevů, také tento se přehání, a sice, jak u psychoanalytické školy se rozumí samo sebou, ve směru sexuálním. Zde Freudovi žáci smutně prosluli jakousi fantastikou. Uvádím typický příklad, který si pamatuji: Kterémusi pánovi se zdálo, že by už měl přestati odbírati »Pester Lloyd« a abonovati místo toho »Neue Freie Presse«. Přičinlivý žák Freudův vyložil sen sebevědomě takto: Pán už je omrzen svým manželstvím, touží po nové lásce, a »Neue Freie Presse« je jen symbol za Neue Freie Liebe. Psychoanalytické škole a laikům, kteří se k nim připojili, podařilo se mnohonásobně strhnouti svět do nechutnosti. Karl Kraus, o jehož nepřátelství k této škole jsem se již zmínil, uvedl kdysi jako doklad přípis laika, který v ústředním listě pro psychoanalytická bádání neopomenul pod nadpisem »K psychologii dětského pokoje« uvésti následující:

»Když jednoho rána má žena marně se sháněla po nočníku mé 5½ leté dcerušky, otázala se konečně jí samé, kam jej dala. Vytáhla nočník za kamny a prohlásila: Schovala jsem jej, abyste jej nevyprázdnili; pak tam ještě více nadělám, a pak bude stále plnější; ať je jednou tak plný jako váš«.

Kraus dodává: »Der Mann heisst — und das gehört in meinen Traum von der Psychoanalyse — Niedermann.« Psychoanalysa otevřela mnoho nových výhledů na život sexuelní a nervový. Kdyby se však měla státi populární naukou, podle níž každý otec bude pozorovati své děti, pak, není pochyby, pošpiní život nenapravitelně. Taková špinavá »Psychologie dětského pokoje« je pádným dokladem. Psychoanalysa léčí nervové choroby; ale kdyby se lidé měli jejím způsobem dívati na svět, pak by nepochybně sama se stala příčinou nervových chorob. Neboť některé pohledy na život lze těžko snášeti bez úhony, a v tom ohledu se psychoanalysa právě tak málo hodí pro životní kredo jako barevné fotografie některých obzvláště podařených případů svrabu pro výzdobu pokoje.

Vážnější žáci Freudovi vykonali už mnohou korekturu na díle učitelově, zejména na jeho učení o primátu sexuality. Vítáme instinktivně každou takovou korekturu, neboť kdyby Freud měl pravdu, pak v životě není nic lepšího a nic podstatnějšího než ležeti s ženami, a každý den, kdy toho není, třeba pokládati za den ztracený. Po této stránce je významna zejména práce dra. Adlera, který se pokusil svrhnouti sexualitu s toho prestolu, na který ji postavil Freud. Ukázal, že ne člověk slouží sexualitě, nýbrž sexualita člověku, že je zcela podřízena na př. vůli k moci, že je měnitelna různými vlivy. Kdežto Freud vykládá pohlavní perversi a nepravidelnost jakýmsi tajemným utkvěním v dětském stavu, vykládá ji Adler reálněji celkovým poměrem k životu, většinou jako útěk a bázeň před skutečným životem, bázní muže před ženou a ženy před mužem. Myslím, že nejtypičtějším případem tohoto rozdílného pojímání je na př. onanie: Freud a jeho žáci ji vykládají jako utkvění na infantilním stavu, kdy dítě, nemající dospělé pohlavní žlázy, se ukojovalo hmatáním po vlastním těle. Adler má nesporně pravdu, vykládá-li onanii jako případ vyhýbání se životu, obtížím a aktivnosti, jíž vyžaduje normální pohlavní život. Také slavný Freudův Oedipův komplex vykládá Adler zcela jinak: nejde tu o sexuelní zamilování dítěte do matky, nýbrž o zamilování, řekli bychom, egoistické. Dítě není malá sexuelní stvůra, jak nám je líčí Freud, nýbrž sobecký primitiv: potřebuje matku, která mu ve všem vyhovuje, je zcela na ni odkázáno, vyžaduje její péče, proto žárlí na otce, který mu matku bere: ale žárlí na otce ne z pohlavních, nýbrž sobeckých důvodů. Nelze popírati ohromný vliv sexuality; jsme všichni více méně tvorové pohlavní, a katedrová věda, která mluví o »ubohých pohlavních falotech«, je poloslepá. Ale u Freuda nabyla sexualita významu zcela romantického. To je obvyklé přehánění, které provázívá každý nový objev: dlouho se sexualita přezírala, je přirozeno, že nová škola v prvním zápalu poznání její význam přehání. To je jako v malířství, které tak dlouho kladlo svrchovaný důraz na linii, až se reakcí počal klásti přehnaný důraz na barvu. Nebo jako v literatuře, kde se střídá orthodoxní klassicismus s romantismem, který nechce znáti žádných mezí.

Ať jakkoliv se soudí o psychoanalyse, je jisto, že měla výsledky svým způsobem léčení. Tento způsob ovšem velmi udivoval lékaře starší školy: záleží vlastně jen v rozhovoru; pacient a lékař společně pátrají po příčinách nervové poruchy. Že nervosy jsou nemoc duševní, ne tělesná, to jest jedním ze základních tvrzení psychoanalysy, která se tím na hony, a jistě správně, vzdálila od starého medicinského materialismu, jenž duševní choroby hleděl vyléčiti sprchami, elektrisováním a důmyslným působením na páteř. Podle Freuda vznikají nervové choroby t. zv. potlačením (Verdrängung) pudu, odsunutím nějakého konfliktu do podvědomí. Toto odsunutí do podvědomí jest nutné pro vznik choroby, neboť kdyby konflikt byl jasný, nevznikla by choroba, nýbrž pouze pocit neštěstí. Psychoanalysa pak léčí tím způsobem, že pomáhá pacientovi uvědomiti si tento podvědomý děj. V podstatě vyvádí nemocného z bludu, přediva fantasie do střízlivé reality. Freud sám o tom praví: »Můžeme vlastně jen hysterické neštěstí přeměniti ve skutečné.« Názorný příklad toho, jak následkem neuvědomělého, potlačeného duševního konfliktu (pacient tu censuruje svá přání, bojí si je přiznati v plném vědomí) podávají první dva případy ze Stekelovy praxe: první případ byla t. zv. agorafobie, stav, v němž pacient sám neodváží se přejíti ulicí nebo náměstím. Analysa případu ukázala, že jde tu o pokladníka velkého podniku, který podvědomě bojoval s pokušením uprchnouti s penězi do Ameriky. Jeho moralita se tomu bránila a vytvořila tento strach před chůzí po ulici: jak by mohl člověk, který se bojí projíti ulicí, prchnouti do Ameriky? Když si pokladník uvědomil tento zločinný pud a vzdal se místa u pokladny, choroba zmizela úplně. Druhý případ byla dáma, která mohla vycházeti jen v průvodu svého manžela. Analysa případu ukázala, že její choť byl impotentní, dáma, nemohouc se vyžíti, ustavičně bojovala s pokušením, a potřebovala svého muže k ochraně před tímto pokušením.

Tato nauka vyžaduje omezení. Nelze všechny nervové choroby vysvětliti »zatlačením«. Jsou případy, při nichž všechna přání jsou úplně zjevna, a přece vznikne choroba. Stekel proto tedy stanoví proti Freudovi zásadu, že nervové choroby vznikají »duševním konfliktem«. A Freud sám přiznává, že tam, kde se nejedná o »zatlačení«, není psychoanalysa na místě.

Psychoanalysu nutno omeziti na obor psychiatrie; dělati z ní světový názor, jak k tomu byla leckdy nálada na některých místech, je pochybené. Psychoanalysa nepovídá pravdu o všech lidech: v podstatě jen o hystericích, kteří se vyznačují oním sklonem k zatlačování dojmů a přání do podvědomí. Vedle hysteriků však klidně žije lidský průměr, který celkem vyžívá svou sexualitu harmonicky. Psychiatrická nauka naprosto se nehodí k tomu, aby z ní byl udělán názor na svět. S tímto omezením a oním, které Freudovým theoriím uložili a uloží realističtěji pracující následovníci, nechť plně platí Freudovy zásluhy o otevření naprosto nových cest v psychiatrii. Freud sám jest duch průkopnický a výbojný, oplývající novými nápady. Je úkolem dalších pracovníků, aby je kontrolovali.

Freud velmi mnoho psal o škodách, které nervovému životu působí dnešní systém sexuelní morálky. Odpovědi však, jak tedy třeba věci zařiditi, nedává. Praví o tom pouze: »Psychoanalysa nemůže předpovídati, zda by jiné instituce nemusily míti následkem jiné, snad těžší oběti.«

F. Strother:

Příčina zločinu — vadný mozek.

I.

Zločin má základ ve fysické vadě mozku. Oběť této vady je tak hluboko pod citovým normálem, že někdy má málo svědomí, někdy ho nemá vůbec, nebo tak vysoko nad citovým normálem, že se tím stává hystericky neodpovědnou. Takovéhoto člověka ztotožňujeme pak lehko pro jeho divoké nebo výstřední počínání se šílencem. Ale člověk citově subnormální je mnohem nebezpečnější, ježto je obyčejně tak pokojný, že je zřídka podezřelý dříve, než se dopustil zločinu, a ježto tento typus tvoří téměř sto procent všech zločinců.

Objev, že subnormální citová reakce je vlastně chorobou a původem všech téměř zločinů, je dílem dvou chicagských badatelů, Harryho Olsona a dr. Williama J. Hicksona. Soudce Olson byl deset let státním návladním hrabství Cookského a sedmnáct let vrchním soudcem při municipálním soudu chicagském, kde řídil činnost šestatřiceti jemu podřízených soudců. Zkoumání téměř 40.000 kriminálních případů ho přesvědčilo, že skoro všichni zločinci jsou duševně úchylní. Dr. Hickson, ředitel jedinečné psychopathologické laboratoře při kriminálním oddělení municipálního soudu chicagského, studoval kriminální psychologii pod Kraepelinem a Bleulerem v Evropě. Na jejich podnět a ze své vlastní zkušenosti chicagské vytvořil soustavou zkoušek charakteru analogii k známým zkouškám inteligence. Objev těchto dvou badatelů umožnil racionální a konsekventní výklad zločinů všeho druhu, od malých krádeží až k vraždě, a což je mnohem zvláštnější, umožnil předpověď, že určitě specifikovaní lidé spáchají určitě specifikované zločiny, a tyto předpovědi se opravdu osvědčily.

Vědecké teorii, již zde rozvineme, může porozuměti každý laik a může podle ní určiti mnoho běžnějších zločineckých typů, jak se o nich dočítá v kronice denních listů. Co se zdá v lidském počínání nevysvětlitelným, objeví se zřejmým případem zvláštního typu subnormálního cítění, plynoucího z vadnosti malého mozku.

Před několika měsíci zavraždil na příklad jistý advokát nedaleko Chicaga chladnokrevně svou manželku, odřízl její hlavu od těla, vložil ji do cementu, z něhož udělal příšerný opěrný pilíř pro zadní krytý vchod do svého domu. Charakterisovati tohoto člověka jako lidského netvora je pouhý řečnický obrat, jímž se nic nevysvětluje. Říci, že je to ztracená duše ponoukaná ďáblem, znamená mluviti středověkou terminologií, jež by nevedla k porozumění jeho zločinu, ani kdyby byla správná. Řekneme-li, že zabil svou ženu v záchvatu citové choroby, jsme blíže pravdě, ale budíme tím falešnou představu, že jeho duševní stav byl nenadálý a přechodného rázu, a nevysvětlujeme tím dostatečně, jak může lidská bytost do takového duševního stavu upadnouti.

Pravda o chicagském vrahovi (a o všech vrazích tohoto nikoli neobyčejného typu) je tato: Jako každý člověk má i tento vrah dvojí mozek: velký mozek (cortex), jenž je sídlem inteligence, a malý mozek (neboli basické ganglie), jenž je sídlem citů (emocí). Velký mozek je v daném případě dosti nadprůměrný, neboť vrah byl dost obratným advokátem. Ale kvalita jeho velkého mozku nemá mnoho co dělat s jeho zločinem, neboť zločin pochází především z defektů malého mozku. Malý mozek tohoto muže je vadný. Kdyby se s ním byly konaly zkoušky před desíti lety, byla by bývala tato vada zjevnou, protože je zděděná a nevyléčitelná. Tyto zkoušky by byly ukázaly odchylné reakce, jež by byly určily jeho místo v stupnici citových reakcí. A to by bylo bývalo blízko nuly. Jeho citová tupost by se byla objevila tak velkou, že by odpovídala po intelektuální stránce blbosti. Vrah byl »chladnokrevný«, protože fysický stroj, který registruje city, je v jeho případě, stroj vadný. Je tak vadný, že city skoro vůbec neregistruje, a to mu umožnilo činy, proti nimž revoltuje normální mysl nesnesitelnou hrůzou.

Novost chicagských objevů je v důkaze, že skutečně existuje citová chorobnost, a v praktických prostředcích, jimiž lze přesně měřiti typ a stupeň této chorobnosti v každém daném případě. Těmito objevy přestává býti »citová chorobnost« frází, jíž dosud obhájcové užívali nevážně nebo ignorantsky. Jimi se stanoví vědecky, co citová chorobnost jest a čím je způsobována. Soudy mohou teď ve dvou hodinách přesně a positivně zjistiti citové zdraví nebo citovou chorobnost každého jednotlivce, jenž před ně přichází.

*

Tyto objevy vysvětlují také rozumově jednu zvláštnost zločinu, jež dlouho mátla a zmalomyslňovala nejen policii, nýbrž i ty idealisty, kteří doufali, že najdou soustavu trestů, které by zločince nejen prostě trestaly, nýbrž spíše napravovaly. Je to tento fakt: Všechny zločiny světa jsou dílem necelých dvou procent obyvatelstva. A většina z nich je dílem stále týchž zločinců, kteří páší zločin za zločinem, takže jejich život je nekonečným kruhem pobytů v žaláři, přerývaným krátkými intervaly svobody, na níž se opět dopouštějí zločinu téhož druhu, pro který byli trestáni po prvé. Bylo použito všech možných prostředků, aby se zlomil tento návyk zločinu. Přísnost staršího zákonodárství, které ustanovovalo trest smrti na přestupky nejnepatrnější, byla diktována snahou zastrašiti potenciální zločince, ale přes to se tomuto hroznému zákondárství nepodařilo ani v nejmenším umenšiti počet zločinů. Bylo užito mučení — bez výsledku. Ani dlouhý pobyt v žaláři nezlomí tento návyk. Polepšovny, soustava podmínečného odsuzování, pomocné společnosti a náboženské vlivy byly vzaty ku pomoci, a přece průměr dvou procent trvá a zločinci opětují své zločiny.

Výklad podaný chicagskými objeviteli vysvětluje celou záhadu rázem. Duševní vada, jež činí člověka zločincem, je vada zděděná a nevyléčitelná. Jako tupost a idiotství inteligence ne-

zlepšuje se ani tupost a idiotství citu (emoce). Proto jejich oběti setrvávají při tom způsobu života, jemuž přivykly v mládí, po svém prvním styku s odpovědnostmi života. Jestliže v nich v tomto věku vznikla myšlenka, že krádež nebo vraždění lidí je jim užitečné, jednají (nemajíce svědomí z krádeže ani hrůzu před smrtí) podle této myšlenky, dokud nejsou trvale obmezeni.

Tento výklad nás zprvu poněkud děsí, poněvadž se zdá rázem ničiti pyšné ponětí, které si člověk vytvořil o sobě průběhem věků — ponětí o svobodné vůli člověka. Jestliže jsou naše činy, zvoláte, řízeny strojem, který je dobrý nebo špatný jenom podle náhody fysické dědičnosti, co se stává z Henleyovy chlouby: »Jsem mistrem svého osudu, jsem lodivodou své duše?« Odpovědí na to jest, že my sami si přiznáváme, že se myšlenka svobody vůle nemůže aplikovati na chovance ústavu pro slabomyslné. Uznáváme, že jsou tak nízké stupně inteligence, že na nich nelze pojmouti ideu dobra a zla. Právě tak jsou, odpovídají chicagští badatelé, stupně tak slabé citové reakce, že neodpovídají na impulsy, které v normálních lidech řídí činnost k dobrému nebo ke zlému.

Jinými slovy: Jsou všechny možné stupně citové reakce, stejně jako jsou všechny možné stupně inteligence. Ale inteligence a cit jsou funkce dvou různých součástí tělesného mechanismu, takže jeden a týž člověk může míti naprosto dokonalý mechanismus myslící a úplně špatný mechanismus citový, jako na příklad onen chicagský advokát, který zavraždil svou ženu. Nebo může mít úplně dobrý mechanism myslící a dosti nedostatečný mechanism citový; jako na příklad někdejší guvernér indiánský Mc. Cray, který nyní odpykává desítiletý trest v Atlantské káznici za řadu bizarních finančních transakcí, spojených s podvody jdoucími do milionů dolarů. Máme zde muže s dosti silnou inteligencí, aby nabyl vysokého politického úřadu a silné posice finanční; jeho citové procesy jsou však tak vadné, že nedovedl rozeznávati mezi právem a přestupkem ve věcech peněžních. Theologické vysvětlení jeho počínání záleží v tom, že byl pokoušen a padl, vědecké v tom, že jeho citovost (afektivita) byla vadná a vyplývala ze zděděné fysické vady ve struktuře basických ganglií. A kompetentní psychologové mohli vyzkoušeti jeho reakční citovou schopnost, když mu bylo dvacet let, a předpověděti spolehlivě další běh jeho života.

Vy tedy popíráte, namítne se nám, že tento obratný muž měl »svobodnou vůli«, aby určil svou cestu mezi dobrem a zlem? Odpověď je trochu složitá, ale zcela pochopitelná. Pokud se týče jeho inteligence, ten člověk ví, že jeho okolí pokládá to, co on dělá, za špatné. Skoro všichni zloději mají dosti rozumu, aby pochopili, že společnost krádež trestá, a proto se snaží své zlodějské kousky utajiti. Ale jde-li o citové pojímání vlastních činů, o chápání toho, jak je jeho okolí pojímá citově, to on nechápe, poněvadž to pochopiti nedovede. On nemá ústrojí, jež by mu umožňovalo cítiti takto. Proto úplnou odpovědí na otázku po jeho svobodné vůli jest, že má svobodnou vůli jenom potud, pokud jeho inteligence a jeho úsudek o tom, co jest bezpečno dělat, ovládají jeho činy.

Tím se vysvětluje, že se celkem málo lidí s vysokou inteligencí dopouští zločinů. Neboť oni jsou jednak méně vystaveni pokušením ke zločinu, protože jsou dosti inteligentní, aby se obešli bez krádeže. (Většina zločinů je krádež v té nebo oné formě, nebo násilí, jež je případností krádeže). A jsou-li pokoušeni, mají dosti inteligence, jež působí na jejich impulsy jako brzda. Nechť však jsou sebe obratnější, mají-li vážnou vadu citových středisk, podlehne rozum instinktu, je-li pokušení dosti mocné, a oni poslouchají staršího a mohutnějšího akčního podnětu.

Jinak zase člověk, který má jen průměrnou inteligenci, nebo o nějaký odstín podprůměrnou, nemá v ní protiváhy proti scestným impulsům. Má-li kromě toho vážný defekt v citových reakcích, je téměř jisto, že se za daných okolností dopustí zločinu. V tomto typu je zahrnuta celkem celá třída zločinců. Jak praví chicagští badatelé: »Vadná inteligenece je nehodou; vadná citlivost je pohromou; a vadná inteligence ve spojení s vadnou citovostí je katastrofou«.

*

Staré kriminální teorie byly původu teologického. Protože hřích, jenž je špatným citem, vedl tak často ke zločinu, jenž je špatným skutkem, věřilo lidstvo až do nedávna všeobecně, že zločinec je prostě hříšníkem, který nepoužil boží milosti k potlačení svých hříšných choutek, nýbrž vtělil tyto choutky v násilné skutky, jež jsou zločiny. Tak zajisté věřili všichni ti, kdož odvozovali svou ethiku z judaismu a křesťanství.

První vážný útok na tuto teorii zločinu podnikl italský psychiatr Cesare Lombroso. Navrhl kolem r. 1870 novou teorii, jež otřásla celým západním myšlenkovým světem a vzbudila diskusi, jež dosud není u konce.

Lombroso studoval vědecky abnormální psychologii a biologii. Byl v různých dobách ředitelem ústavů pro choromyslné v Italii. Studoval zločince soustavně a dospěl k závěru, že to jsou zvláštní tělesné typy a produkty degenerativní dědičnosti. Lombroso popsal »typického zločince« do nejmenších podrobností, přikládal velký význam vnějším fysickým rysům, o nichž tvrdil, že jsou všem zločincům společné. Jimi byly podle jeho mínění: »odstávající uši, husté vlasy a řídký vous, vynikající výčnělky čelní, velké lícní kosti, hranatá a vyčnělá brada, mohutné čelisti a přemíra gestikulace«. Vedle těchto charakteristických rysů připisoval Lombroso zločincům stejně typické vlastnosti mravní, mezi nimi otupené svědomí, nedostatek jakýchkoli výčitek svědomí a velkou ješitnost. Duševně, tvrdil, vyznačují se celkovým nedostatkem inteligence.

Lombrosova teorie vzbudila bouři protestů a kritik. Jeho myšlenka, že se lidé stávají zločinci proto, že zdědili jisté ústrojné vady, byla předmětem divokých útoků, neboť schopnost hřešiti předpokládá, že hříšník má svobodnou vůli, neboli možnost voliti mezi alternativami dobrého a zlého. A svobodná vůle je doktrinou náboženskou, jež podpírá logicky celou soustavu trestů a odměn, slibovaných v nebi a v pekle. Kdyby hřích, jevící se zločinem, byl přijat jako resultát zděděné fysické defektnosti, zhroutila by se celá budova teologie — jak cítili její obhájcové — protože by se hříšníkovi nemohla ukládat odpovědnost za jeho hřích. On »by si nemohl pomoci«, jsa nucen jednati tak, jak jedná.

Jiní kriminologové potírali Lombrosova fakta. Prohlašovali (a konečně dokázali), že jeho »typický zločinec« neexistuje. Zločinů se dopouštějí i lidé holohlaví, stejně lidé s úzkými čelistmi a hustými vousy. A většina zločinců nemá »divoké oko«, které jim Lombroso vesměs připisoval.

Přes to však byl Lombroso na správné cestě. Byl na stopě nových pravd, jež byly objasněny a rozšířeny nedávnými objevy a jež rozmnožují naše vědění v příčinách zločinu tak nesmírně, že slibují úplnou revoluci v našem soudnictví a umožňují dokonce naději, že v jedné nebo dvou generacích bude vykořeněno 90 procent všech zločinů, jakmile veřejnost pozná fakta a bude se jimi říditi.

Lombroso měl úplně pravdu v své teorii, že zločinci jsou zločinci pro svou fysickou dědičnost. Jenom že přičítal důležitost té stránce fysické dědičnosti, jež jí nemá. On viděl (nebo se domníval, že vidí) určité fysické účinky dědičnosti, jež cejchují určité lidi na zločince — na příklad mohutné čelisti a řídké vousy. V tom se mýlil. Olson a Hickson dokázali, že hlavní věcí, již zločinci dědí, je vadný mozek a že tento vadný mozek je příčinou jejich zločinnosti.

Poznámky

Nebude králů — nebude žebráků. Jest to nadpis nad jiné karakteristický, kterým lidový týdeník sociálně demokratický vítal projednání sociálního pojištění v poslanecké sněmovně. Před válkou znělo toto heslo jinak: nebude králů, nebude papežů. Jest pravda, králů značně ubylo, papež další dobu už jest jen jeden; a přece toto nové heslo, které bere kus ze starého, a kus přidává z nové sociální politiky, představuje politický anachronismus. Na projednání sociálního pojištění jest dobře znáti změnu v socialistické politice; koncentruje se u zelených stolů, debaty točí se kolem úctyhodných svazků se sty paragrafy, jsou povoláváni na porady odborníci, pracuje se s daty, statistikami, jest to docela jiná povaha práce než před válkou. A pro tuto práci jest potřebí porozumění mezi širokými vrstvami, pro změněnou methodu socialistické politiky. Slyšíme-li heslo: nebude králů, jakoby v něm zaznívał anachronism, jakoby se hlásili lidé, kteří se nedovedou uzpůsobiti novým poměrům, jakoby nepoznávali nutnost tvořiti nové psychologické předpoklady pro účast mas při této práci. Jest to jistě věc těžká, právě tak formulovati požadavky socialistické v sloupce paragrafů, jednati o nich, potírati stanoviska protivná. K této práci jest potřebí nových hesel, nového poměru straníků k práci socialistických stran. I tato davová agitace musí býti podrobena revisi; jest to úkol velmi těžký, poněvadž jest těžko najíti psychologický most mezi konstruktivní prací a mezi širokým počtem straníků. Jest to snad otázkou času, v socialistickém hnutí bude to věc vývoje, s jakým ustane agitační nebezpečí, které v sobě skrývá radikalism komunistický. Přes to nutno s těmito novými skutečnostmi počítati a varovati se anachronismů agitačních; hesla, která byla účinná před válkou, nemusí býti takovými dnes; mohou zníti dutě, a mohou jen dokazovati, že i vůdcové neodnaučili se zastaralé terminologii, heslům. Jest to detail, ale i ten jest příznačný. Sociální pojištění jest věcí dosti velkou, přes veškeré nedostatky, aby musilo býti takto uváděno v souvislost s hesly, které jsou anachronismem. *K. T.*

Dopisy

Český autor a cizina.

Milý pane redaktore,

dovolte, abych citoval úryvek dopisu, jenž illustruje otázku projednávanou před krátkem ve Vaší revui: »Dear Sir, uzavírám smlouvu, že vydám ve Spojených Státech Amerických mnou pořízený anglický překlad »Věci Makropulos«. Jak nepochybně víte, neexistuje žádná copyrightová smlouva mezi vládou československou a vládou Spojených států. Nicméně nechci přehlížet Vaše zájmy jakožto autora hry a navrhuji« etc. — Zatím už je pořízen jiný autorisovaný překlad (v Anglii) a kus odevzdán americkému zástupci; za těchto okolností je však samozřejmo, že žádný americký zástupce ani anglický překladatel nebude uzavírat smluv s našimi autory, neboť ani on není nijak chráněn před pořízením neautorisovaného překladu. Po těchto zkušenostech se dosavadní bezesmluvný stav změní v přerušení korektních literárních styků se zeměmi anglosaského jazyka. To ovšem je našemu zákonodárství věc svrchovaně lhostejná.

Váš *Karel Čapek.*

O české tíze.

Budapešť, 2. října 1924.

Velectěný pane redaktore,

četl jsem v 35. čísle »Přítomnosti« Vaši apologii vtipnosti a žertovnosti v literatuře a trochu jsem se podivil, že ještě dnes u nás se musí tato samozřejmost brániti a že jsou u nás lidé, kteří vtipnost a žertovnost pokládají za cosi méněcenného. Nechce nijak se státi soudcem či poučovatelem, avšak připomněl bych rád tolik, že na př. v Budapešti není mnoho časopisů, které by se odvážily jíti před svoje čtenářstvo bez vtipu a bez satiry. Je to na př. »Esti Kurir«, v němž denní politika, hlavně vnitřní, jest charakterisována vtipem a hlavně karikaturou, podobně i »Pesti Napló« denně stíhá politické události karikaturou. Jiné časopisy používají vtipu denně a vtip tento se obyčejně vztahuje na denní politické události. Ba i biografy nezapomínají na tuto svoji povinnost vůči obecenstvu a využijí každé příležitosti, aby při promítání veseloher šlehly dobrým vtipem po současných politických událostech. Je to zde samozřejmé a já dokonce jsem si zařídil archiv těchto karikatur, které nejlépe dovedou oživiti vzpomínky na minulé politické události. Ale karikatury tyto nejsou nijak milosrdné. Ministerský předseda hrabě Bethlen obyčejně při snídani i při večeři vidí svoji karikaturu a který ministr či poslanec nebo veřejný činitel včera něco provedl, dnes už jest zkarikován. A přece jen karikatury tyto neurážejí. Ne snad jen proto, že se dotýkají politického života maďarského: velmi často zařízne se do masa i Malé Dohodě, i Československu — a přece jen neurážejí: vždyť je v nich více pravdy než v 15 úvodnících zdejších denníků. Máte asi pravdu, pane redaktore, říkáte-li, že bezvtipnost a nevtipnost jsou charakteristikou hlupáků. Mohu tak souditi podle zdejších orgánů křesťanské a legitimistické strany. Ty jediné nevěnují pozornost žertům a vtipům a proto čtení v nich jest tak fádní... Víte, ono Československo je strašně vážný stát. A s touto vážností jde dále, než na příklad reakcionářské Maďarsko. Ono totiž se bojí, aby na př. z Československa do Maďarska nepsaly se zlé věci a proto až do dneška udržuje censurní oddělení v Bratislavě a jinde. Maďarsko už censury listovní se vzdalo a přes to, že posílám takřka denně dopisy do Československa, nejsou nikdy Maďary censurovány. Za to však tyto moje dopisy jsou censurovány československými censurními úřady a stejně tak dopisy, které dostávám z Československa. Zdá se, že je to nepatrná věc, ale při tom pojmu: »demokratické Československo a reakční Maďarsko« se to divně vyjímá. Zrovna tak jako s censurou časopisů. I Vaše »Přítomnost« byla už vybílena, o dennících ani nemluvě. A zde za celých šest měsíců ani jediné slovíčko v denních listech nebylo censurováno. A nemohu říci, že např. zdejší opoziční časopisy by byly nějak mírné. Jistě víte, že Goethe napsal ve Faustovi: »In Deutschland lügt man, wenn man höflich ist.« A tato pravda, ovšem stonásobně zvětšená, platí i o Maďarsku. A teď si představte, že některý rozkacený sociální demokrat nebo ochránce rasy se pustí do vlády! Bože, bože! To jiskry létají! A censor to pustí klidně a lidé se dobře pobaví. Tím naprosto nechci chváliti vše, co je maďarské. Ani mi nenapadne, neboť v tomto státě jest skutečně více zlého než dobrého, ale jsou věci — no vždyť mi rozumíte. Proto bych myslil, že by bylo velmi zdravé, kdyby v Československu se rozumní lidé usnesli na tom, že jen vtipní lidé smějí se státi nějak činnými ve veřejném životě. Já jsem — odpusťte, že vykládám tu svoje zkušenosti — jednou na jedné veřejné přednášce jednoho ministra (tehdy ale ještě ministrem nebyl) slyšel dobrý vtip: že totiž jest záhodno, aby Československo vyváželo do Ruska naše sedláky. To byl jediný světlý bod v celé oné přednášce, ale nakonec jsem se dověděl, že to nebyl vtip, ale vážný požadavek. A tento člověk se stal později ministrem. Bohužel na podkladě své vážnosti.

Odpuste, pane redaktore, že jsem Vás obtěžoval tímto dopisem. Uznáte-li za vhodno, můžete to dáti k disposici Vašim čtenářům.

S úctou Váš

—hu—

Antika a Čechy.

V Praze 3. října 1924.

Vážený pane redaktore,

přijměte můj dík za to, že jste uveřejnil první část mé úvahy o antice, klassické filologii a střední škole. S Vašeho stanoviska plně chápu, že nechcete čtenáře přesycovati středoškolskou pedagogikou, které jste věnoval již tolik místa v tomto ročníku. Konečně samostatné uveřejnění první části osvětluje samo o sobě fakt, na který jsem právě chtěl upozorniti, že totiž poměr antiky a české kultury je otázka samostatná a otázka základní, z jejíhož správného pochopení by měl s logickou důsledností vyplynouti požadavek nezbavovat náš dorost klassického vzdělání.

Mám ovšem obavy, že problém středoškolský je u nás zavalen několika tak těžkými balvany velmi populárních omylů, že je zvláště laikovi těžko najíti onu logickou cestu. Takovými balvany nedorozumění je špatně chápaná demokratisace střední školy, příliš abstraktní ba imaginární touha po jejím sjednocení, demagogicky lákavé heslo praktičnosti, tragický omyl, že se hledá v národní kultuře východisko a nikoli cíl vzdělání atd. Vedle toho je řada otázek rázu spíše technického, které jsou však konec konců nejdůležitější při konkrétním řešení středoškolské reformy. Neodborník přirozeně nemusí vědět, že je nesmyslem a zbytečným mařením času, má-li se na chystaném normálním typu učiti latině v nejvyšších třech nebo čtyřech třídách (na humanistické větvi!). Klassický filolog to ví a jest jeho povinností, aby to neodborníku vyložil.

Právě proto, že chápu antiku jako živý základ evropské tradice, pokládal jsem za nutno upozorniti čtenáře Přítomnosti současně na ty překážky, které upevnění této tradice vážně ohrožují. A přiznám se, že kdybych byl měl rozhodovati, kterou část třeba spíše uveřejniti, že bych dal přednost té části detailní, středoškolské. Neboť je třeba pomáhati nejslabšímu a tím není v tomto případě antika. Znáte své čtenáře a řeknete, že je to pošetilost, ale mně nezbývá nic jiného, než abych se k té pošetilosti přiznal.

Ostatně Vy sám, pane redaktore, jste dobře pochopil, oč mi šlo, neboť jste vpravil do titulu slovo parlament, ačkoli není v kapitole o antice řeči o parlamentu. Do parlamentu nepřijde předloha o našich vztazích k antice a Evropě, ale možná že se tam objeví předloha o organisaci a učebných plánech střední školy. Tato konkrétní otázka bude zkušebním kamenem pro úroveň abstraktního myšlení a dialektických schopností našich lidových zástupců. Titul, který jste dal mému článku, je tedy upozorněním, vykřičníkem, a v tom smyslu jej rád přijímám.

Za slova, kterými jste se zastal klassické filologie, děkuji Vám srdečně. Ostatně se přiznám, že jsem je očekával od Vašeho evropského rozhledu. Proto jsem Vám svůj článek poslal.

S opravdovou úctou Váš

J. Ludvíkovský.

P. S. Budu rád, když tento dopis uveřejníte pro informaci čtenářů.

Dva citáty.

Vážený pane redaktore,

dovolte, abych prostě položil vedle sebe dva citáty z »Národních listů«, z nichž druhý do jisté míry může vysvětliti první.

Tak psaly »Nár. listy« 29. září:

Trapný zjev. Při včerejší slavnosti Starodružiníků trapně působila nedokonalá praporová výzdoba pražských domů. Primátor dr. Baxa sice vydal výzvu k majitelům domů, by své domy prapory ozdobili, ale veliká část jich neuznala za vhodné tak učiniti. V tom směru vynikalo Václavské náměstí. Prapory scházely na domě čís. 2, 4, 7, 8, 10, 12, 14, 17, 18, 20, 23, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 45, 47, 53, 56 a 70, tedy celkem na 22 domech. Na Příkopě nebyly ozdobeny domy čís. 9, 21, 25, německé kasino, palác Silva Taroucy (městský majetek) a Bazár (městský majetek). Celetná a Kaprova ulice, kudy průvod se ubíral, nebyla skoro vůbec ozdobena a na Smetanově náměstí (před parlamentem, kde slavnost se konala) nebyl jediný prapor. Připouštíme, že částečná vina spočívá na nedokonalém uspořádání, vždyť na příklad i na městských budovách scházely prapory, ale z větší části jest příčinou této ostudy jednak nevšímavost některých majitelů domů, jednak zúmyslná demonstrace. Domníváme se, že musí se nalézti prostředky, by příště k těmto trapným zjevům nedošlo.«

Dne 27. července napsal však dr. Kramář v týchž »Nár. listech« tato slova:

»Poslední sjezd legionářů měl by býti vážnou výstrahou. Že Praha svým chladem a svou upjatostí demonstrovala proti vedení legionářů, není konečně neštěstím, — —«

V plné úctě Váš

R.

Vypadlé slovo.

Pane redaktore,

v 34. čísle »Přítomnosti« otiskl jste laskavě moji kratičkou odpověď panu —Mi— na jeho vzdechy z důstojnického stavu. Po článku pana —Mi—, který následoval za mojí odpovědí, nemíním více o této věci s ním polemisovati. Ano, mám slabé nervy; s těmi jsem se už — jako mnozí jiní — vrátil ze Sibiře. A šíření takových nehorázných nepravd v osvobozené vlasti rozhodně jako sedativum nepůsobí.

Cíl nynějšího mého dopisu je jiný. Já jsem totiž onu svoji odpověď končil slovy: »Vzpamatujte se, pane —Mi—, a odvolejte svůj hanebný výrok.« V otištěném u Vás mém článku však slovo »hanebný« schází. Jak si mám, pane redaktore, tuto okolnost vysvětliti? Bylo toto slovo úmyslně vypuštěno za účelem zmírnění přílišné říznosti? Výrok pana —Mi— haní legionářské důstojníky, vrhá na ně nezaslouženě hanbu, je tudíž hanebný. Rozhodně nepochybuji, pane redaktore, o Vaší nestrannosti a doufám, že mi laskavě věc vysvětlíte.

Pro nedostatek volného času nebylo mi možno dříve se na Vás s touto prosbou obrátiti.

V dokonalé úctě Vám oddaný

O. B.

(Pozn. redakce. Račte míti pravdu, domníváte-li se, že »ono slovo bylo vypuštěno za účelem zmírnění přílišné říznosti«. Redakce velmi ráda popřeje místa debatě, ale velmi nerada silným slovům. Jsme přesvědčeni, že je možno debatovat v mírných mezích, a myslíme, že je povinností hostitelovou, aby chránil své hosty před urážkami. Litujeme, nesouhlasíte-li.)

Knihy redakci zaslané.

Antal Stašek: V temných vírech. Román. Nákladem České grafické Unie. Stran 306. Cena Kč 24.—.

Josef Müldner: Dům u dvou bohyní. Nákl. České grafické Unie. Stran 350. Cena Kč 23.—. (Román třípatrového člověka.)